FAUSTI SOCINI SENENSIS

Ad

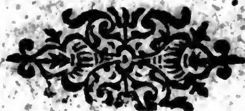
ANDREAM DUDITHIUM

EPISTOLÆ

Ex Italico in Latinum conversæ

à

M. R. H.

RACOVIÆ

Ex Officinâ Sternacianâ.

Anno Christi

1635.

Ad Lectorem Præfatio.

Lector,
Fausti Socini Epistolas ad amicos formis ante aliquot annos describendas curavimus. Nam fas non erat, ut, aut intra privatos amicorum parietes premerentur, unde magnum bono publico accederet momentum; aut perpetuis damnarentur tenebris, quæ veritati sub spissâ errorum caligine luctanti plurimum lucis suffunderent. Obhæserunt tamen eâ tempestate penes nos paucæ quædam ad magnum olim Dudithium stylo auctori patrio conditæ: non quòd ferre nequirent orbis eruditi oculos; meliora quippe tanti viri sublime ingenium ominari jubet; sed quod non magna curæ pretia no-

 bis vide-

bis videremur facturi, si illas peregrino & in vulgus, cui maximè cupimus, non perinde noto sermone extruderemus. Verùm ne ætatèm laterent fœtæ multarum bonæ frugis rerum epistolæ, ecce tibi Vir quidam humanarum divinarumq́; literarum juxta eruditus felicem illis manum admolitus est, & veteri detracto schemate, cultu latino eas donavit. Isto jam ornatæ carceribus suis emittuntur, conspectumq́; tuum, LECTOR, subeunt: Tu porrectâ fronte eas suscipe, & cum seriâ lectionis curâ, tum sincerâ judicii æquitate calcar ad majorem in commodis tuis accurandis alacritatem nobis admove. Vale.

FAUSTUS SOCINUS ANDREÆ DUDITHIO S.

TV verò, Vir illuſtris, iis me honoribus cumulas, ut incipiam deſiderare, ut quamprimum cognoſcas, quanto ſim minor eo Socino, quem alii neſcio quibus tibi coloribus depinxerunt, quemq; tu me pro humanitate tua credere velle videris. Id enim ſi fiat, minuetur grave illud æris alieni, quo tibi ſum obſtrictus, onus, quod humeris tu meis, ultra id, quod jam antea mea in me ſponte receperam, imponis. nam ut aliud clauſum in pectore, aliud in lingva te promptum habere credam, nemo mihi perſuaſerit. Sperabam quidem prout tibi ſcripſi, jam nunc me debito, quod ex illâ quæſtione à te mihi jampridem propoſitâ contraxi, reſponſum tibi meum remittendo exiturum. Veruntamen conſilium id, de quo tibi ſcripſi, quod ſemel quicquid hoc eſt laboris exhaurire vellem, tantum in me potuit, ut effecerit, quo contra quàm ab initio ſtatueram, pluribus verbis ſcriptum hoc meum detexerem, quàm, quo ære me tuo intra ſtatum tempus levarem, neceſſe habebam. Credo præter id conſilium, quod dixi, hanc quoq; moræ cauſam ſubeſſe, quod vernacula lingva voluerim ſcriptum id deducere, atque ita viſus mihi ſim non pro Dudithio, ſed pro hominibus plebejis & rudibus, qui niſi clarum, ac proinde prolixum habeas ſermonem, nihil intelligunt, deſudare, idq; non ut ſimpliciter ſententiam

meam exponerem, sed & alios erudirem. Nollem tamen eò te existimare futurum, ut hic labor meus in volumen aliquod ingens excrescat, (intra paucas enim chartas consistet) sed usque eò nihilominus productum iri, ut, cum non nisi paucas horas quaq; dierum hebdomade ei impendere queam, multosq; ordine dies integros transmittere cogar, quibus manum ei non adhibeam, satis superq; sit causæ, cur eo tu nondum frui queas. Illius in vicem novæ quæstioni, quam mihi proponis & in plura capita dividis, breviter jam respondebo, sumptâ ex eo audaciâ, quod acquiescere te illis, quæ objectioni prius à te mihi propositæ reposui, videam. Quod igitur ad officium cujuscunq; privati militis sub magno illo imperatore attinet: res meo judicio certa est, pugnandum illi atq; contra hostem veniendum esse, quotiescunq; aut iste se ei offert, aut ipse cognoscit, verive simili ratione inductus credit, posse se, ne damnum det iste, impedire. Sed si rectius rem intelligere velimus, siquidem insistendum est metaphoræ, id exploratum est habendum, quinam hic hostium nomine veniant. ji autem revera non sunt homines, nec cuiquam militum bellum suscipiendum est, ut cum hominibus ullo armorum genere confligat: Sed cum vitiis ac dæmonibus immundis, cum res ita tulerit, pugna ei conserenda est, non ut imperatoris sui honorem tueatur, (nec enim hic est militis scopus, atq; ita metaphora non insisteretur) sed ut hostibus fusis victoriam consequatur, idque ipsum armis prælio huic

convenien-

convenientibus, qualia à Paulo ad Ephesios sexto capite, & ex parte in priori ad Theßalonicenses epistolâ capite quinto versiculo octavo descripta sunt. Quod si tamen velimus, interdum adversus homines arma capienda dimicandumq́; eße, prout sine dubio aliquando usu venit: translatio non à milite, quà miles est in acie sub vexillo ad præliandum collocatus, sumenda est, sed à famulo, aut eo, qui ditioni alterius subjectus est, aut & à milite, non habitâ tamen ejus ratione, quòd officio sibi proprio fungatur, aut denique ab id genus aliis tali cum aliis necessitudine conjunctis, ut ad propugnandum eorum honorem contra omnes obtrectatores non aliter sint obstricti, quàm ii, quos diximus, ad honorem sive domini, sive magistratus, sive imperatoris, contra quoscunq; obtrectatores defendendum sunt obligati. Tum vero, quemadmodum iis, quos diximus, illud faciendum non incumbit, nisi cum ipsis præsentibus fit convitium, si modò aliàs ille, cujus honori detrahitur rem probè notam habeat, & ad honorem suum aſſerendum ipse viribus satis polleat, adeò ut magis civilitate quadam, quàm necessitate, ut ejusmodi defensionem suscipiant, teneantur: ita etiam, ut clarè, quod sentio, loquar, Christianus qui sub Imperatore suo Christo stipendia facit, non debet, aut saltem nullâ lege cogitur in pugnam prodire & confligere cum ullo hominum, quantumcunque ille de Christo malè loquatur, nisi id ipso fiat præsente, ita ut silentium illius in aßensum trahi, atque ipse

parum Imperatoris, Magistratus ac Domini amantem se præstare videri queat. aliàs enim nullum est periculum, ne suum Christus ipsemet honorem satis tueatur, quippe qui omnia & novit & potest. Id quidem verum est, cùm Christus hominum operâ multa peragere soleat, variisq; modis honorem suum defendat, si quis ejusmodi ab eo munus recepisset, cui defensio honoris illius incumberet, jam non satis fore, si, quod ipso præsente actum esset, ad animum revocaret, sed convenire, ut, quacunque ratione dedecus illatum fuerit, ipse secundùm legem muneris, quod gerit, obviam contrà veniat: id quod & in exemplis illis ex communi hominum vitâ sumptis usu venit, nec in eo quicquam contra regulam suprà positam delinquitur, quæ nonnisi ad vulgus hominum pertinet. quod hominum vulgus, (quo nomine comprehendo omnes vulgaris communisq; sortis) ne ipsum quidem existimem ea lege semper teneri, ut quilibet criminationem se præsente ab aliis jactatam propulset, quoties ex ejusmodi propulsatione plus mali, quàm boni nasci possit, ac præsertim si se iis jam ante, quas partes sequatur, palam aperuerit. Quamvis autem à circumstantiis variis ratio officii debiti multifariam mutari queat, finis tamen ea est vis, ut facinus aliquod vituperatione, aut laude, aut saltem excusatione dignum efficiat. Si quis enim id metu adactus, non autem quo majus evitaret malum, faceret, quamvis tacendi & tempus & locus foret, meritò tamen, si taceret, reprehenderetur. Ita etiamsi

etiam si quis vindicationem istam sibi sumeret, aliud spectans potiùs, quàm ut officium præstaret, vituperationem jure subiret, quamvis aliàs vindicatio rectè atque ordine susciperetur. Et *vicissim is, qui eo solo, quem commemoravimus, respectu impulsus contumeliam indignè intortam retunderet, si id tempore & loco commodo faceret, laude aut saltem veniâ dignus esset. Sed veniamus ad illud Servatoris nostri dictum,* Qui me confessus fuerit, *& quæ sequuntur. Hîc mea ista est sententia, Christianos communis sortis, & quotquot inter eos privatam agunt vitam lege nulla teneri, ut aliud, quàm quod* Marci VIII. *capite versiculo XXXVIII. legitur, præstent, hoc est, ut nihil eos nec Christi, nec sermonum ejus coram mundo pudeat; quo id, ut ego quidem existimo, significatur, ut liberè se servos & sectatores Christi profiteantur, seq; præceptorum illius observantes palam testentur. Non ergò hoc illis incumbit, ut cuique hominum, & in quovis loco omne id, quod sentiunt, aut verum est de Christo aperiant: sed illud solum, quod, ut illi mos geri possit, scitu necessarium est, & ad obedientiam mandatis illius præstandam pertinet.* Enimverò *non pauca sunt etiam ex iis, quorum causâ una* Ecclesia *nunc temporis divortium cum altera facit, quæ dicuntur, aut dici de Iesu Christo possunt, idq; verissimè, quæ tamen ejus generis non sunt, ut, etiamsi quis aliquid iis contrarium amplexus sit, Christo tamen obsequium exhibere nequeat, & quodcunque jusserit, exequi. Non*

ergo necesse est, ut hi tales sententiam suam de ejusmodi rebus proferant, præsertim si hanc ab iis nemo exquirat. Quodsi exquisita ea fuerit, nihilominus cum bona animi conscientia possunt aut nihil respondere, aut respondentium præbere speciem, & interea sermonem aliò derivare, idq; tantò magis, si intelligi possit, inquisitorem id bono animo, bonoq; fine non agere. Vt quis apertè contrarium ei, quod sentit, asserat, utut ejusmodi de re, in qua salutis cardo non vertitur, ego quidem id nunquam laudaverim, imò verò graviter potiùs vituperaverim: mendacium enim nunquam non turpe in rebus alicujus momenti habendum est, maximè verò divinis, inter quas nulla tam parum ad salutem interest, ut non pro magno putandum sit, veram de eâ notitiam animo comprehensam habere, ob nexum arctum, quo omnes inter se sunt devinctæ, id quod in omnibus aliis rebus veris, quæ ad unum aliquod argumentum referuntur, locum habet, adeò ut nulla opinio falsa per seipsam tam exigui sit ponderis in rebus divinis, quæ, si quilibet inde omnia, quæ illam necessariò consequi videntur, deduceret, ex eo, quod indifferens aliàs haberi posset, detestatione digna non evaderet. Nec tamen eò dicerem, si quis hac in parte errore ducatur, nullam ei veniæ spem esse propositam, modò firmum in animo ejus vigeat propositum rectum, rediturum se confestim in viam aliterq; se gesturum. Quod si mendacium in rebus, quæ, ut Christo serviatur atque obtemperetur, necessariæ

sunt,

sunt, committatur, jam id peccatum adeò grave evadit, ut, nisi cito ac quasi evestigio pœnitentia illud consequatur, atque etiam, quomodocunque id fieri potest, tum seipsum, tum facinus suum is, qui id perpetravit, corrigat, admodum metuendum sit, ne talem ab eo vindictam Deus exigat, qualem nobis prolixè Sanctus Paulus capite primo Epistolæ ad Romanos describit, id quod in eos consvevit, qui divinam veritatem sibi manifestatam injustitiâ velut sepultam detinent. Quæ dicta sunt nobis hactenus, ea ad Christianos quidem, sed tamen vulgares, & publico munere in Ecclesia Christi non fungentes, ut jam antea testati sumus, pertinent. Nam quod ad illos, qui aut aliis erudiendis præpositi sunt, aut eâ sunt præditi rerum divinarum cognitione, ut ad eam aliis præire possint, non crediderim id sufficere, si, quemadmodum est apud S. Petrum, semper parati sint ad reddendam ejus, quam habent, spei rationem, neque etiam si id simul præstent, quod, ut memoravimus, apud S. Marcum legitur: sed necesse est, ut hi tales longiùs progrediantur, & talentum ad quæstum faciendum sibi concreditum ne sepeliant. Et hæc velim in præsenti satis esse responsa ad illa, quæ rogâsti. Sententiam meam de cæteris rebus omnibus, si vel nutu id te velle significaveris, lubenter tibi aperiam, gratumq; est, id te mihi habere honoris, ut scripta mea videre velis: ita enim mihi persvadeo, non futurum hoc sine magno meo fructu, & fortassis nec tibi illud displiciturum, utut diversum

1. Pet. 3. 15.

à me

à me ſentias. Iuſſiſſem jam nonnulla, quæ tibi mitterem, deſcribi, non recuſans, quandoquidem divino numini ita viſum, ut vix mihi nunc unde vitam tolerem, ſuperſit, quin id, prout tibi placet, ſumptu tuo fiat: ſed vellem prius à te certior fieri, quid ex meis iſtis qualibuscunque omnium primò deſideres. Eſt mihi diſputatio quædam, de qua tibi ſcripſi, cum Puccio de primi hominis ſive mortalitate ſive immortalitate, quæ tota in unum redacta, volumen mediocre implet. Eſt deinde mihi alia cum Miniſtro quodam ex Calvini familiâ diſputatio de ratione, quâ Ieſus Chriſtus Servator noſter eſſe dicatur, in qua de Iuſtificatione noſtra per Chriſtum plenè diſſero, & in tranſcurſu ſententiam meam de peccato originis clarè ſatis prodo, & nonnulla etiam de Prædeſtinatione liberoq́ arbitrio tango, explanans loca difficiliora & inter cætera illa duo à te in literis tuis allata, quòd fides ſit Dei donum, & quòd nemo vadat ad Chriſtum, niſi Pater eum traxerit. de quibus hîc nihil ampliùs dicam, ſatis habens, ſi in memoriam tibi revocavero, verba illa mea, Niſi ita ſit *& cætera, non alia mente à me dicta eſſe, quam ut oſtenderem, factum meum jure non poſſe culpari, utut peſſimè res cadat, non autem, quaſi de fine actionum mearum dubius hæream. Id verum ſanè eſt, me hîc cum vulgo non facere, ſicut aliquando intelliges. Præter iſta in ſcriniis meis deprehendo diſputationem quandam meam cum Franc. Davidis de Chriſti invocatione habitam, in qua particulatim*

libello

libello cuidam ipſius reſpondeo, quem contra objectiones, & reſponſiones meas duabus illius theſibus alteriusq́; illarum probationi oppoſitas cuderat. Eſt mihi adhuc libellus ſatis copioſus de Baptiſmo, in quo omnia illa loca, in quibus ſermo de eo habetur, diligenter examinantur, meaqúe de illo ſententia clarè explicatur. De Cæna Domini nihil ipſemet ſcripſi: ſunt tamen penes me aliorum quorundam ſcripta ſub limam à me revocata, in quibus veriſſima meo judicio ſententia explicatur. in eorum unum jam olim D. Crato objectiones quaſdam ſatis acerbe intorſit, quibus, ſi Deus voluerit, aliquando reſpondebo. Eſt mihi quoq; in promptu breve quoddam reſponſum Andreæ Volano pro Polonis fratribus circa Chriſti divinitatem redditum, in quo aliquas iſtarum reſponſionum, quas per tibi gratas fore inquis, videre poſſes: deprehenderes etiam, alium mihi eſſe reſpondendi, & loca quædam divinarum literarum interpretandi modum, quam Polonis ac Tranſſylvanis, quamvis in ipſa ſententia dici poſſimus bellè inter nos conſpirare. Neſcio an unquam oculis tuis oblata ſit brevis quædam explicatio initii primi capitis Iohannis à Zanchio & Beza, & ex parte à Polonis iſtis Lælio aſcripta: ea vero jam ante annos XVIII ex officina noſtra prodiit. Sunt & alii mihi nonnulli libelli, operaq; ad umbilicum nondum perducta, quæ ad idem argumentum referuntur. Si pro bono viſum fuerit, ut ex iis, quæ commemoravi, aliquid

tibi

tibi describatur, verbo me mone, quænam potius allubescant, idq; brevi tibi effectum dabo. Res minus spem mihi facit, propediem te huc venturum, nec solum venturum, sed & eodem sub tecto nobiscum hospitaturum. An vero unquam tam exoptatus mihi illucescet dies? Quanquam certus sum, ut ne nunc commemorem meam in aliis tenuitatem, nec me præsentia tua plenè gavisurum, nec te ex consuetudine mea voluptatem ullam percepturum ob surditatem gravem, quam Deo visum est mihi, fortè ut in majus mihi bonum cedat, immittere, quæ me planè propemodum ineptum nec ulli usui habilem in familiaribus colloquiis reddit. Sed utcunq; sit, vel solus tui conspectus me magnopere recreabit. Mitto tibi Puccii libellum, qui quis vir sit quaq; conditione, quoniam id à me petiveras, minutim, quoad mihi constabat, tibi perscripsi: sed literæ, ut video, intercideront. Denuo ergo tibi narro, esse illum ex veris Pucciis Florentinis, credoq; istic patrem ei adhuc in vivis restare, quamvis ætate multùm provectum, una cum fratre. Est ipse annorum circiter XXXIX aut XL, qui cum ante annos aliquot Lugduni ageret negotiationi nescio cui deditus, idq; temporis disputationes de religione incalescerent, atq; ipsi pars Papæ adversa arrisisset, cumq; magistrorum institutione jam a puero ad studia literarum inclinatus dextreq; ductus esset, mercaturæ sive negociationi valedixit, & ad theologiam addiscendam animum applicuit. cui ut tanto melius vacare posset, Oxonium se

um ſe in Britanniam, domicilii ad tempus illic figendi cauſa, atq; inde Londinum contulit: quibus in locis duobus diſputationes varias cum Calvini aſſeclis habuit, quarũ, credo, guſtum ex eo libello, quem tibi mitto, perceperis. Londino deinde Baſileam ſe deportavit, ubi cum illo notitiam contraxi, ac diſputationem iſtam habui. Ipſe vero cum in publicum iſtic theſes illas, quarum in monitione ad lectorem in calce hujus libelli, quem tibi mitto, collocata mentionem facit, edidiſſet, fuit ei hoc nomine negocii aliquid à Miniſtris eccleſiæ exhibitum, tandemq; judicatum fuit, optimum fore, ſi inde migraret. Ita Londinum reverſus eſt, ubi nunc quoq; eum commorari puto. Vivit de ſuo, ut cui extra patriam aliquid eſt nummorum, nec pater in iis, quæ requirit, illi deeſt. Multum opinionibus ſuis fidit atq; tribuit, ſi hominem audias aut ſcripta illius videas; condiditq; novam quandam theologiam, quam ex hoc illius opuſculo animo complecteris. De Palæologo aliquando ubertim inter nos colloquemur. Perſuadeo mihi, te, ubi cauſam ac negocium illius expenderis, idem de ea mecum judicaturum, quamvis in ejusmodi rebus ego quidem non multum artificii mihi arrogem. Conſtitueram huic meo libello veriùs, quàm epiſtolæ finem imponere; ſed oportet iſtud me etiamnum addere, per me non ſtetiſſe, quominus cum Daniello agerem ſermonesq; conferrem; ſed ille quanquam id me ipſo non minùs deſiderare videbatur, poſtea tamen ſuiq; deq; habuit, cujus tibi rei fidem Reſminus

facere

facere poterit. Sed quomodo omisi de Philosopho illo tibi respondere? quanquam quid opus est aliud me dicere, quàm facturum me, ut jubes? Deus te bonis omnibus ad votum cumulet: me autem ut favoris tui aura prosequi digneris, etiam atq; etiam te rogo. Cracoviæ a.d. III non. Xbris anno CIↃ IↃ C XXX.

Epistola II.

Faustus Socinus Andreæ Dudithio S.

Videre mihi videor, nimiæ me negligentiæ jam a te accusari, quod tanto temporis tractu ad prolixas quidem illas literas tuas non nisi exigua ex parte, ad alteras verò binas pòst ad me datas ne tantillum quidem, (ut, quod res est, dicam) responderim. Sed credas mihi velim id eò contigiße, quod nunquam ocii mihi tantum fuerit, quãtum consuetudo mea postulat. Sed cum videam, me, si illud exspectare velim, nunquam fortassis tibi responsurum: decrevi tandem abrumpere moram, & responsum prout potero optimè, magnâ saltem ex parte adornare.

Primùm igitur, quod ais, si mea de baptismo sententia vera eßet, secuturum, ecclesiam longissimo tempore in errore versatam fuisse, id quod promissioni illi Christi repugnet, Ero vobiscum *& cetera, itemq; ei, quod* φιλανθρωπία *divina requirat, ac præterea ita comparatum sit, ut nequaquam quadret ad id, quod Christus, ut ab errore mortales vindicaret,*

dicaret,

dicaret, ſeipſum cruentæ morti objecerit: hîc vero, ſi alteri alicui reſponderem, dicere poſſem, ſi quid illa ratio firmamenti ac virium habet, neceſſario ſecuturum, aut Pontificiam religionem veram Chriſti religionem, aut ipſius Chriſti religionem falſam eſſe; veruntamen cum tecum mihi res ſit, qui rerum cauſas requiris, reſpondeo primum, errorem illum circa baptiſmum non eſſe ejus generis, ut æternæ ſalutis jacturâ conſtet, &, ut paucis dicam, in verâ quoq; Chriſti eccleſiâ vigere poſſe. Addo deinde, promiſiſſe Chriſtum, Apoſtolis ſe, ac proinde veris eorum ſucceſſoribus continenter adfuturum, ſi non in munere apoſtolico aliove illius ſimili obeundo, ſaltem in re pietatis atq; religionis: atq; eò affirmo, in ratione à te in medium allatâ tacitè id tanquam conceſſum poni, quod per illam evincere inſtituiſti; eccleſiam, de qua nobis ſermo eſt, in rebus ad religionem pertinentibus minime hallucinatam fuiſſe. Nam inter alia hoc quoq; animo advertendum eſt, promiſſum à Chriſto factum eò revera non pertinere, quod, ut in dogmatibus amplectendis erretur, permittere nolit, ſed quod iis, qui ſanâ doctrinâ imbuti fuerint, favore & ope ſuâ adeſſe velit. Vnde ſequitur, etiamſi longiſſimo temporis ſpacio ne unus quidem extitiſſet, qui non fuiſſet gravi aliquo errore implicatus, Chriſtum tamen propterea falſi nequaquam teneri. Nec vero φιλανθρωπία Dei, aut mors Chriſti requirit vel arguit, orbem terrarum, (nedum minimam illius partem) in errore verſatum non fuiſſe, cum id aut

insigni hominum improbitati, aut saltem langvido virtutum studio acceptum ferri possit, quæ longo tempore à Deo tolerata, tandem eum (ut ita dicam) coëgerit projicere hominum curam; imo fieri potest, ut ingratus eorum animus, & abusus ac contemptus veri, quod ab initio oculis illorum illuxerat, & voluntaria divini numinis ignorantia merito Deum induxerit, quo rem ita institueret, ut planè obcæcarentur, & in profundam errorum voraginem demergerentur, quod & Paulus prædixit II Theß. II. Nec ob illud hominum malitia aut diabolus plus Deo poße dicendus est. quippe non vult potentissimum numen ullius voluntati vim ullam inferre, (loquor de communi ac consueto agendi modo) sed liberam eam permittere mavult, ita ut non minus in potestate nostrâ sit, malè, quàm benè velle. At diabolus quamvis revera voluntati nostræ vim inferre, hoc est, ut aliquid neceßario velimus, efficere nequeat; nihilominus nullum non movet lapidem, ut nos ad malè agendum inducat, adeoq; si poßet, vi sæpenumero lubens nos perpelleret: id autem cum nequeat, falsâ specie ita nobis illudit atq; imponit, ut dici possit, vim nos ab illo pati. De hominum malitiâ nihil aliud dicendum venit: ut enim dixi, vult Deus, ut homo pro suo ipsius arbitrio non minus improbus, quam probus eße possit, (quamvis vellet, eum eße probum) cum interim optimè nôrit ipse, quantamcunque hominum improbitatem ad suam ipsius gloriam suorumq;, hoc est, eorū, qui cum poßent flagitiosè vivere,

vere, virtuti ſtudere maluerunt, ſalutem converte-re. Iam verò, ut rem in pauca conferam, quod ad meas aliorumve opiniones, quæ novitatis præ ſe ſe-runt ſpeciem, attinet, mihi ita videtur, ſi detur, ſcri-pturam ſacram ejus eſſe auctoritatis, ut nullo modo ei contradici poſſit, ſed de interpretatione illius o-mnis duntaxat ſit ſcrupulus, nihil, utut veriſimile aut ratione concluſum videatur, afferri contra eas poſſe, quod ullarum ſit virium, quotieſcunq; illæ ſen-tentiis atq; verbis illius libri aut rationibus liquidò inde deductis probatæ atq; aſſertæ fuerint. At ſi li-brum iſtum auctoritate tantâ pollere non concedi-tur, imò vero ſpecioſis illorumq; ſimilibus, quæ tu pro-fers argumentis id agitur, ut libri iſtius auctoritas in dubium revocetur, Chriſtianaq; religionis veritas incerta reddatur: jam aliò vela ſunt vertenda. Quod ſi exiguus meus libellus eo de argumento ſcri-ptus palato tuo aliquâ ratione ſatisfecerit, omnibus lætitiis incedam. Spem tu quidem aliquam pro tuâ mihi comitate præbes: ſed nullum mihi eſt dubium, ſi otioſè eum relegeris, multa te ibi reperturum, in quibus aliquid deſideres. Eſt ſanè labor ille, quan-tum ad id, in quo difficultas omnis conſiſtit, hoc eſt, quod ad Chriſtianæ religionis veritatem attinet, ſatis etiamnum mancus atq; imperfectus non ſolum, quod objectionibus, in quibus quaſi cardo rei verti-tur, reſponſum non ſit, ſed etiam quia rationes mul-tæ, quibus cauſa communiri poterat, prætermiſſæ ſunt. Cum opuſculum illud meum denuò eum in fi-

nem, ut Francisco Betto mitteretur, describerem, paucula quædam emendavi, quæ quamvis nullius ferè sint momenti, quia tamen cupio, ita te eo frui, prout erit ab ultimâ manu, cui ipse acquiescam, decrevi postquam aliquot dierum ocium ei indulsero, atq; eo pacto judicium meum ad sententiam de illo ferendam nonnihil acuero ac liberius expedivero, denuo illud sub limam revocare, tibiq; deinde mittere. Interea te rogo, ut & tu oculos denuo istuc intendere, ac postea liberiùs mihi perscribere digneris, quos ibi errores reperisse videaris, & in summâ de omnibus me commonefacias, in quibus aliquid desiderare videaris, aut etiam jure desiderari posse, clarè deprehendas. Opus tuo instinctu adornatum est: ideoque peculiaris tibi cura incumbit, ne penitus indignum sit, quod in magnorum tuiq; similium virorum manus perveniat. Ex eo specimen tibi capere promptum est, quid ipse facturus sim, ubi tu, quod contra Atheismum meditaris, absolutum nobis dederis: quo opere procul dubio verè eum te esse, qui es, palam facies, hoc est, virum rarâ doctrinâ atq; ingenio singulari præditum, si argumentis ex Philosophia depromptis adversarios constrinxeris, & ad id, quod asseris confitendum adegeris, præsertim quod ad præmia ac pœnas attinet. Deus tibi id fortunet: ego quidem tanto illius desiderio non modo teneor, sed pæne dicam torqueor, ut nullius rei unquam magis. De Davidiana quæstione nolim nunc amplius inter nos sermonem esse, cum id aliquando te visurum sperem,

quod

quod ipsi Francisco Davidis respondi. Id tantum rogatum te velim, ut apud te expendas, utrum in objectione illa, quam tu aliiq́ʒ nobis opponitis de duobus diis, deqʒ duabus adorationibus, non sit melius dicere ἀναλογίαν introduci, quam ὁμωνυμίαν? id quod nos tamen sine ullo causæ nostræ detrimento facilè poterimus concedere, ἀναλογίαν, inquam, introduci. Nam ὁμωνυμία quidem, quæ causæ non parum officere videretur, imò revera officeret, quemadmodum aliena est hoc loco, ita nunquam eam jure nobis impingi poße confido, si modo vocabulum id in significatione multo laxiore, atque aliâ, quam quæ vulgo in disputationibus obtinet, non capitur. Si divinandi peritiam mihi sumpsi, teqʒ in eâdem illâ de adoratione opinione eße dixi, errorem non unum commisi: mihi tamen non videbar tantum fuiße ausus; sed quomodocunqʒ se res habeat, ut periculo omni desungar, culpam omnem, si qua intervenit, deprecor.

Sed veniamus ad id, de quo tecum dißerere longe magis aveo, hoc est ad angelorum apparitiones sub veteri fœdere magis, quam sub novo frequentatas. Cum de isto tibi argumento primum respondi, ita locutus sum tanquam qui ponerem, de eo, an sit res, dubii nihil eße, sed solummodo, cur sit: postea verò mihi quæstionem longiùs extendere, atqʒ eam dum ad argumenta mea respondes, viam insistere visus es, ut satis ostendas, controversiam à te motam

ad alium tendere finem, quàm ipse putaveram; quod si prius animadvertißem, aliter fortaßis argumenta illa explicuißem, atq; ita quidem, ut forte clariùs sensus meus patuißet. Vnum istorum argumentorum, quæ allegaveram, si benè in memoriam regredior, fuit, quod, cum promißiones sub veteri fœdere factæ continuerint res temporarias, & intra gyrum vitæ, quam in hoc orbe mortales degimus; subsistentes, quæ quidem res multùm à casu pendere atq; administrari videntur, propemodum neceße fuerit, religionem illam signis aliquibus speciosè in oculos incurrentibus longo tempore confirmari, atq; eâ ratione populo isti providentiæ erga se divinæ fidem fieri; alioquin quantumcunq; secundis rebus, quibus religionis illius verè amantibus promißa sua comprobaßet Deus, nihil effectum fuißet. At sub novo fœdere cum promißiones ejusmodi sint rerum, quæ, ut quilibet fateri cogitur, nequaquam casu obveniunt, nec in hâc vitâ occupari debent, utut aliud appareat, facile quis cursum hunc cum incorruptâ de providentiâ divinâ opinione ad calcem usq; tenebit, ut qui sciat eventus effectusq; illius non hic, sed alibi demum clarè apparituros; qui quando extiterint, pro talibus etiam per se perspicuè agnoscentur. Ad hoc argumentum meum fortaßis non ita dextrè primò explicatum ejusmodi tuum est responsum, ut id illius jugulum petere nequaquam videatur, utpote quod potius aliud pro adversâ parte argumentum in se contineat, quod si probè ponderetur, longè

aliò,

aliò, quàm ut me ferias, tendit. Argumentum tuum, ut compendio dicam, tale eſt. Si Deus carnalium rerum à ſe promiſſarum cauſâ tam diuturno tempore continenter per angelos interpretes vocem mittere viſuiq; hominum ſeſe offerre & ſigna ac miracula edere dignatus eſt; multo magis id rerum ſpiritualium atque æternarum itidem à ſe promiſſarum gratiâ facere debere videbatur; cum hæ longe minùs, quàm illæ, ſint credibiles. Vnde inquis, ſi, niſi continuata fuiſſent iſthæc tanta miracula, occaſio nobis promiſſa illa ludibrio habendi præbita fuiſſet: multò eam magis hæc pro ridiculo putandi nobis præberi. At non dixeram ego futurum, ut occaſio promiſſa illa ludibrio habendi præbita fuiſſet, quatenus parum fuiſſent viſa credibilia, ſed quatenus, etiam tum, cum opere jam ea compleviſſet Deus, pro talibus tamen agnita non fuiſſent; id quod in alteris illis locum planè non habet. Vnde fit ut, quemadmodum dixi, reſponſio tua revera aliò potiùs, quàm ad me feriendum, tendat, nec aliud quicquam ſit, quam argumentum pro adverſâ cauſâ allatum, quod peculiarem reſponſionem meretur, quæ, niſi fallor, ſecundùm legitimam diſputandi rationem talis eſſe poterit. Primum id eſt, continuas illas apparitiones & miracula ſub veteri fœdere non ad fidem rebus promiſſis tanquam parum credibilibus, ſed, ut dictum eſt, tanquam iis, quæ aliàs cum præſtitæ fuiſſent, pro talibus non fuiſſent agnitæ, conciliandam extitiſſe. Deinde & hoc advertendum, quod de rebus parùm

credibilibus dictum est, id ita capi posse, ut vel eas Deum velle, vel præstare posse, parùm verisimile habeatur. Quod ad id attinet, quod parum sit verosimile, Deum velle: mihi verò longè verosimilius videtur, Deum iis, qui mandatis ejus obsecuti fuerint, res spirituales ac æternas, quàm corporales & fluxas fugacesqúe, dare atq; impertire velle; cùm illæ multò magis, quàm hæ, Deo sint dignæ, & pro muneribus ipsi magis propriis atq; convenientibus reputari mereantur: ex quo sequitur ut minoribus argumentis atq; indiciis sit opus, quibus illas, quàm quibus has Deum polliceri doceatur. Quod ad id, ut minùs sit verisimile, Deum posse: aut creditur, Deum esse, eaq; vi atq; efficaciâ, quæ fere illi ascribitur, pollere, aut non creditur. Si non creditur, Deum esse: nullum jam in hoc discrimen erit inter res Dei nomine promissas, sive majoris illæ sint, sive minoris momenti. Quod si non credatur, posse Deum res illas majores præstare: quomodo verò probari magis, quàm nunc probatum est, potuisset aut etiam posset, Deum illas præstare posse, etiamsi Angelorum apparitiones & miracula eâdem serie continuata fuissent, aut etiamnum continuarentur? Illâ certè ratione vitam æternam, quæ sub Novo Fœdere promissa est, possibilem esse nunquam planum fieret, cum eo pacto, perpetuitatis istius & durationis fine carentis (in quâ cardo rei vertitur) specimen capi, aut indicium evidens haberi nequeat. quod si verò credatur, Deum esse, eaq; vi atque efficaciâ, quæ passim illi tribuitur, instructum

instructum; jam non opus est facere fidem, Deum morte consopitos resuscitare, & ad vitam assiduè beatam eos quoque reducere posse, qui in cineres & fumum abierunt, quorumq; corpora aut pars aliorum humanorum corporum, aut nescio quid aliud, quod vel absurdius videatur, evaserint; quandoquidem potentia illa est infinita, atque omninò ejusmodi, ut sub illâ resurrectio, quam memoravimus, necessariò contineatur, quæ certè nec universè nec ex parte inter res illas, quæ nullo modo fieri queunt, numerari meretur, si modò dextrè, & non, ut vulgò solet, intelligatur. Tales verò, hoc est, qui & Deum esse, & eundem res sub Novo Fœdere promissas præstandi vi præditum credant, illi ferè, quibus promissa sunt facta, tum cum desierunt miracula, fuêre; ita ut necesse non fuerit potentiam illius Dei argumentis comprobare, sed voluntatem duntaxat. & verò de hac, ut dixi, major in animis hominum, quod ad promissiones, quas memoravimus, attinet, quàm quod ad illas Veteris Fœderis, persvasio meritò esse debebat. Taceo jam, quod post Evangelium promulgatum Deus Atheorum, & illorum, qui sibi numen aliquod fingunt, quòd non omnia, quæ naturâ suâ sunt factu possibilia, efficere possit, nullam, ut ita dicam, rationem habeat, nec iis talibus promissa sua revera offerat, ut qui propter malitiam suam prorsus iis sint indigni. Vnde tum ob hoc, tum ob illud, quod paulò antè tetigi, ne mentionem quidem Atheorum ejusmodi, & istorum, qui de potentia Dei

malè sentiunt, facere neceße fuißet, quam tamen, ut tantò meliùs verum cognoscatur, prætermittere nolui. Concludo itaque, licet res sub Novo Fœdere promißæ illis, quæ sub Vetere promissæ fuerant, longè sint majores, non tamen propterea minùs eas eße credibiles, imò verò quantum ad illud, quod Deus eas promiserit, & pro præmio iis, qui sibi dicto audientes fuerint, proposuerit, multò magis, quàm illæ, sunt credibiles: quantum verò ad id, num Deo sint possibiles, de eo ab illis, ad quos revera pertinent, neutiquam dubitatur. Ex quo clarè perspici potest, ab eo, quod res sub novo fœdere promissæ parum sint credibiles, argumentum ad ostendendū, majoribus eas adminiculis, quibus confirmentur, quàm promißa veteris, indigere, duci nequaquam posse. Sed fingamus parùm eas credibiles videri: interea longè lubentiùs unusquisque animum inducit ad labores rei alicujus admodum pretiosæ acquirendæ gratiâ suscipiendos, utut spem alat exiguam, operam se non perditurum, quam ut rem exigui venetur pretii, licet tandem spes ingens affulgeat, non frustra se laboraturum. Vt id impetraretur, ne populus Israëliticus tantùs se cupiditatum suarum illecebris abripi pateretur, utq; gravi legis jugo humeros supponeret vix sufficiebat, quod vel sexcentis rationibus perspicuè atque continuò fides fieret, illos, qui id fecissent, certos esse posse, ea sibi bona in hoc terrarum orbe, quæ percipi in eo possunt, à Deo expectanda eße: eò quòd bona illa, ut

breviter

breviter dicam, non magni sint ponderis, vixq; digna, quorum quis causâ molestiæ multum exhauriat, videantur, adeoq; si nihilominus eorum causâ aliquid devorandum sit fastidii, ut non mediocris ea consequendi spes animum impleat, necesse est. At ut id obtineatur, quo quis Christo obtemperet, ejusq; mandata, quamvis carni nostræ adversa atque gravia, exequatur, sufficere certè deberet, aliquam saltem, licet levem spem vitæ, atque beatitatis illis, qui sic se gesserint, propositæ præberi: adeò quippe præmium id jure quodam suo desiderium omnium ad se trahit, nec quisquam est, qui non fateatur, nullum esse tantum laborem, quem illius adipiscendi causâ sufferendum non existimet: ac proinde longè minus tam manifestis ac continuis firmamentis, ut alterum illud indiget. Ex quo liquet, quòd res sub Novo Fœdere promissæ sine comparatione iis, quæ sub Veteri promissæ fuerunt, longè sint majores, id non solùm multò majorem apparatum, ut tu loqueris, non requisivisse, sed in causa esse, ut etiamsi longè minor fuisset, tamen sufficeret. Aliud deinde allegabam argumentum, cur sub Novo Fœdere divinâ confirmatione minùs fuerit opus, quàm sub Vetere, quod, si benè commemini, hoc fuit: quòd præcepta Veteris Fœderis maximâ ex parte ejusmodi sint, ut difficile sit creditu, illa à Deo manare, adeò vel levia, vel vana, vel superstitiosa, vel etiam stulta ac ridicula, & in summa parum Deo digna videri queant: ut ita necesse fuerit, ut longo temporis tractu Deus

nunciorum

nunciorum cœlestium apparitionibus, miraculisq; evidentibus fidem perspicuè faceret, legem illam à se promulgatam esse. Ex alterâ verò parte Novi Fœderis promissa omnia ejus sunt generis, ut non modò Deo dignissima, prout revera sunt, esse videantur, sed, si quis animum iis dextrè advertat, sola sufficiunt ad evincendum, totam illam religionem verè divinam esse. Hic tu mihi, misso eo, quod præcipuum ac velut caput est, appendicem arripere videris, dum demonstrare niteris, religionis Christianæ præcepta ad fidem faciendam, ut à Deo profecta credantur, non sufficere: modus autem agendi, quem hic observas, meo judicio ita comparatus est, ut illud ipsum, quod potissimùm dicere volui, confirmet. Ais enim, ostendi forsan posse, præcepta gentium reperiri, quæ non multum à nostris abeant. Hoc verò id ipsum est, quod quæro, puta, quod Novi Fæderis præcepta ei, quod ratio dictat, respondeant, ac proinde Deum, illis ut stetur, velle, verosimile videatur: ut ita pateat, quod ad hanc partem attinet, Novum Fœdus confirmatione divinâ toties repetitâ non egere. Prætereo silentio, quod verba illa tua, non multum, te ipsum non diffiteri ostendant, inter Christi præcepta nonnulla esse talia, aut in nonnullis eorum tale quid inveniri, quò humana ratio per se ipsam non pertingat. id quod si, ut est verissimum, ita tu verbis illis innuere voluisti, ipsemet mihi nonnihil id, quod argumenti quædam velut appendix & accessio fuit, confirmare videris. Hoc enim illud est, quod, si quis

ſi quis animum attendat, magno ſatis documento eſſe videatur, Chriſtianam religionem eſſe divinam; nimirum, quod in ipſâ præcepta nonnulla, & in his talia quædam dentur, ad quæ humana ratio per ſeipſam pertingere nequiverit, quæ nihilominus (poſito præſertim æternæ vitæ præmio, quod, ut ipſemet dicis, homines ſibi etiam ſine Chriſto aliquo modo imaginati erant) poſtquam innotuerint, fateri neceſſe ſit, eſſe ſanctiſſima, ac omnino talia, qualia ad hominem numeris omnibus perfectum reddendum requirebantur. Non immorabor illi refutando, quod ais gentilium nonnullorum diſciplinâ homines forte non minus, quam ullos unquam Chriſtianos, ad virtutem excultos fuiſſe, quandoquidem id per ſe argumentum à me adductum attingere non videtur: Quatenus tamen à ſanctâ Chriſtianorum vitâ probabiliter quis poſſet Chriſtianæ religionis veritatem argumentando deducere, ut ejusmodi argumentationem ab objectione iſtâ vindicem, hoc tantum dicam, loco unius, qui inter gentes virtute præditus fuerit, inter Chriſtianos vel mille, qui tales extiterint, repertum iri, ac præterea illos non niſi immenſo ſtudio diuturnoq; tempore, horum vero non paucos vix quicquam ejusmodi cogitantes, & quaſi extemplò tales evaſiſſe, ita ut nullo planè pacto illi cum his comparandi ſint. Ex iis, quæ dicta ſunt hactenus, patet, ad doctrinam atq; religionem Chriſtianam confirmandam ſatis id fuiſſe, quod ab initio divinæ apparitiones & miracula manifeſta

in oculos

in oculos hominum incurrerint quousque ad efficiendum, ut ab orbe terrarum acciperetur, sufficeret, qui quidem alias eam utpote rem novam atq; insolentem, etsi per se rationi admodum consentaneam, & unicuiq;, cui aliqua modò est religio, valdè credibilem atq; probabilem, repudiaßet. At vero, postquam novitatem atq; insolentiam illam exuit, id quod illius acceptionem neceßariò repente secutum est, aliâ confirmatione pro iis non fuit opus, qui ad ejusmodi doctrinam accipiendam sunt apti, hoc est, qui non plane sunt irreligiosi, & malitiæ suæ mancipati. de ceteris enim verba facere non est opus: istorum autem illæ sunt voces, quas fingis ac introducis, Ob hoc ipsum opus iis *(id est miraculis)* habeo, quod id non credam, *(id est, miracula a principio fuiße edita)* præsto non fui, cui fidem habebo, id esse factum? *ad quas voces quid responsurus eßem, quæris? Ego vero primum responderem, me, cum miracula à principio suffecisße affirmo, non id velle, pro iis etiam, qui pôstea exorti sunt, aut imposterum exorientur, eatenus, ut ob ipsa miracula doctrinæ fidem habeant, illa satis eße: sed huc tendo, cum prima ista miracula, ut doctrina approbaretur, utq; ita novitas & insolentia, quæ ab initio in eâ adhærescere poterat, abstergeretur, effecerint; ut doctrina jam credatur eße vera, miraculis opus amplius non eße, sed aliquanto solùm Dei timore, & voluntate ad benè agendum comparata; adeo doctrina illa est mirifica, numerisq; omnibus absoluta,*

absoluta, licet illi nostræ parti, quam carnem sacræ vocant literæ, nonnihil gravis, ex qua carne, quia plurimum in nobis potest, omnis diffidentia atq; dubitatio de doctrina, quam dicimus, scaturit atq; ebullit. Deinde responderem, miraculorum à principio editorum vestigia nobis restare adeo verisimilia, probationesq; tantas & indicia luce meridiana clariora, ut qui fidem illis neget, apertè prodat, esse se vel animo qualicunq; etiam de causâ occæcato, vel religionis omninò fermè non capacem. Tu vero inquis, inter tam incerta atq; inconstantia dogmata, inter tot religionum genera, quæ hodie obtinent, videri si non Deum ipsum, saltem angelum aliquem requiri, qui nobis indicet atq; inculcet, hîc esse Christum, non illic. Ad hoc respondeo, ut quis verum amplectatur Christum, non alia re opus esse, quam ut præcepta atq; promissa illius rectè cognita habeat: imo ne promissa quidem adeo exquisitè pervestigata habere necesse est, modo summam eorum vitam æternam & beatam esse constet, dummodo præcepta recte intelligantur. Hæc vero illis in librũ, qui pro sanctis ac veris ab omnibus, qui Christum investigant, aut eum se investigare profitentur, recepti sunt, adeo perspicuè sunt explicata, ut ad ea percipienda doctore alio non sit opus. quod si nihilominus multi reperiuntur, qui ea non probè tenent, id vel à malitia illorum, quæ has illis tenebras offudit, vel à negligentiâ in rebus divinis, inque sensu sacrarum literarum scrutando proficiscitur, quam mali-

tiam

tiam ac negligentiam Deus in apertum vult protrahere,non autem angelum aliquem mittendo,cujus dictis stare omnes cogantur, abscondere atq; occultare. Si quid de eo,quod novi fœderis populus spiritualis, veteris autem carnalis eßet, tetigi; id non aliâ de causâ factum credo, quàm quod scripseras, te, quomodo id, quod omnibus in ore eßet, capiendum foret,imaginari tibi non poße;videorque mihi dixiße, id respectu præceptorum ac promißorum utriq; populo oblatorum intelligendum eße. Nec verò unquam existimavi, populum illum isto magis fuiße carnalem, quod ad propriam illius naturam attinet; nec ejusmodi, ut ita dicam, carnalitate in rem meam usus sum ad demonstrandum populo illi magis, quam huic, divinis apparationibus ac miraculis opus fuiße. Id quidem dixi, populum illum ad benè agendum magis timore pœnæ & quidem præsentis in hâc vitâ propositæ, hunc vero præmii spe & quidem in alterâ demum vitâ obventuri, ipsiusq; virtutis amore incitari: ex quo consequebatur, ut cum pœnam populo illi a Deo inflictam apertam atque evidentem eße oporteret, ex alterâ parte conveniret, ut præmia quoq; omnibus apparerent manifesta, ac proinde favor atq; gratia divina jugiter in eos exundaret. quæ ratio in hoc populo propter causas,quas commemoravimus,locum nõ habet. Hîc vero pariter non intenderam animum ad propriam populorum istorum naturam, sed ad religionem utrique eorum propositam, quæ vivendi rationem alteri

teri

teri quidem timoris, alteri verò amoris pœnam afſert. Id quod de populi Iudaici non quidem diſperſione, ſed obſtinatione dixi, non eò feci, ut Chriſtianæ religionis veritatem inde probarem, ſed ut cauſam proferrem, cur apparitiones & miracula ſub novo fœdere non ſint eadem ſerie frequentata. Si enim eo modo frequentata illa fuiſſent, ipſimet Iudæi tantùm non vi ad Chriſtum perducti ac pertracti fuiſſent, antequam tempus à Deo conſtitutum appeteret, qui ob graviſſima eorum peccata longo eos tempore à ſe amovere decrevit, ut juſtæ iræ ſuæ perpetuum ac clarum teſtimonium hac ratione omnibus præbeant. Quocirca non video, cur exemplo aliorum populorum pariter diſperſorum oſtendere volueris, poſſe dici, quòd Iudaicus populus ita ſit hinc inde diſſipatus, id aliunde, quàm quòd Chriſtum in crucem egerint, ortum eſſe; multò verò minus, cur Iudæos adhuc paſſim conſpicuos eſſe, ſuosq́ agere cœtus, & in vita reſtare, nec ut aliàs aliquot nationes extinctas eſſe, dixeris, eo quod hac ipſâ mihi re ad ſtabiliendam argumētationem meam ſit opus. Quomodo enim aliàs locum habere aut apparere eorum poſſet obſtinatio? Sed præterea quantum ad religionis Chriſtianæ confirmationem attinet, ejusmodi Iudæorum diſſipatio plus habet virium, quàm ſi penitus eſſent exſtincti. Hac enim ratione pœna eorum ſemper recens perdurat: ut taceam, quod, cùm ex eo, quod annos tam diu ferant, religionem eorum à Deo ortam facilè probari poſſit, inde jam

unicuique, qui modo luminibus non sit orbus, Christianam Religionem divinam esse, clarè patet. Et hæc sunt, quæ respondere volui ad illud, quod argumento à me adducto de Angelorum apparitionibus, deq́; miraculis diutiùs sub Veteri, quàm sub Novo Fœdere frequentatis objeceras. Veruntamen quoniam vehementer à me contendis, ut argumentum illud robustius, quod silentio tunc involvi, tibi aperiam; scias velim, argumentum illud in iis, quæ superiùs disputata sunt, potestate comprehensum, & satis prolixè in libello de auctoritate sacræ scripturæ explicatum esse: quod quidem breviter est istud; nolle Deum, ut homines improbi, quamdiu in improbitate suâ persistunt, verbis suis fidem adhibere, & mandatis obtemperare possint; imò velle, ut hoc ipsum, quod ea, quæ commemoravimus, non faciant, eos detegat tales, quales revera sunt, esse, cùm quod ista non faciant, aliunde quàm à propriâ illorum improbitate nasci nequeat. Iam verò hæc Dei voluntas opere non compleretur, si modus cum hominibus colloquendi suaq́; ipsis mandata proponendi ejusmodi ab ipso servaretur, ut quilibet ea pro talibus, qualia sunt agnoscere, iisq́; & animo & factis accedere cogeretur. Quia autem id propter rationem suprà à nobis de mandatorum totiusq́; doctrinæ præstantiâ, deq́; præmii ejus observantibus promissi magnitudine expositam sine dubio in Religione Christianâ usu venisset, si divinæ apparitiones & miracula in eâ per tot secula continuè spectata fuissent: inde factum, ut continu-

ut continuatio iſta non obtinuerit, cùm, ut vir probi animi, inter Chriſtianos præſertim natus (de his enim revera hac in quæſtione ſermo eſſe deberet) ex animo Religionem Chriſtianam amplectatur, res illæ mirandæ, quæ ab initio editæ fuerant, ſufficiant eas ob rationes, atque eo modo, prout ſuprà à nobis dictum eſt.

Cætera deſiderantur.

Epiſtola III.

Faustus Socinus Andreæ Dudithio S.

AD literas tuas, illuſtris Domine, III. eid. Maji datas non eſt, quod reſpondeam aliud, quàm non receſſurum me ab illo ordine, quem in ſcribendo mihi ſervandum præfixiſti, Deumq; precari, ut ab omni te periculo aſſerat, prout eum facturum nihil dubito, modò eum reverearis, vitamq; ad normam mandatorum illius componas. Quod autem ad literas IX. Cal. Iunii datas attinet, reſpondere me volentem multa verba facere neceſſe eſt, cum tuo fortaſſis faſtidio, cùm mihi nonnulla, quæ jam ante ſcripſeram, ſub calamum revocanda ſint: quod faſtidium ſi poſthac effugere voles, neceſſum eſt, ut ea, quæ ſcribo, aliquantò ſtudioſiùs expendere digneris, quàm te facere apparet, impeditum, ut credo, ſexcentis rebus aliis, quibus a-

nimum intendis. Mirum tibi videtur, affirmare me, errorem illum (ut ego quidem censeo) si quis baptismum unicuique necessarium statuat, æternæ salutis jacturâ non constare, atque adeò in verâ quoque Ecclesiâ vigere posse: itaque quæris, quid ergò sibi velit illud, Nisi quis renatus fuerit ex aqua, *& quæ sequuntur: item,* Qui non crediderit, & baptisatus non fuerit, condemnabitur. *Hic primùm objectio tua cum eo, quod ego assero, non pugnat, quòd quamvis baptismus non sit necessarius, nihilominus fieri possit, ut illum vera* Ecclesia *necessarium statuat: sed illi opinioni meæ adversatur, quòd baptismus non sit necessarius. Deinde responsum petis ad duo loca, quibus baptismi necessitas astrui videtur; ad quæ loca in libro meo eâ de materie scripto, quem legisti, satis superq; responsum est, ita ut planè actum agerem, quod dicitur, si ad illam objectionem denuò responderem. Sed quæris porrò, quomodo errare possit* Ecclesia, *quæ firmamentum & columna veritatis appellatur? Respondeo veritatem illam nihil aliud esse, quàm viam atque rationem, æternam salutem acquirendi, in* Evangelio *nobis patefactam, quæ solo nomine* τῆς ἀληθείας *in* Novo Fœdere *satis frequenter insignita reperitur, ac imprimis apud hunc eundem scriptorem; ut 2.* Thessal. *2. ver. 12. & in illâ ipsâ epistolâ ad* Timoth. *2. v. 4. Imò Paulus ipsemet vocem illam ita planè interpretatur* Eph. *1. v. 13. Non potest igitur ecclesia Dei viventis eatenus in æternæ salutis viâ errare, ut non semper teneat*

neat

neat ac nôrit ea omnia, quibus ad ſalutem adipiſcendam eſt opus. Verùm inde non ſequitur, quòd in aliis errare, ac multa, quæ & veriſſima ſunt, & ad res divinas pertinent, ignorare nequeat. Neque verò Spiritus Sanctus, qui omnem veritatem docere debebat, eccleſiæ promiſſus fuit, ſed illis, qui fundamentum ejus jecerunt, quorumq́; & ſermones & ſcripta pro divinis, ac de quibus nemini dubium ullum reſtaret, haberi debuerant, ut ita ſemper in promptu nobis ſitum eſſet, quò ad cognoſcendam divini numinis voluntatem recurreremus. Taceo, quòd & iſta verba, Omnis veritas, aliud nihil ſignificent, quàm omnem veritatem, quæ ad jaciendum Eccleſiæ fundamentum, munusq́; apoſtolicum probè obeundum pertinebat. Imo cùm in Græco ſit, πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν, dubitandum non videtur, quin de ſingulari aliquâ veritate ſermo ſit, quæq́; nulla ſit alia, quàm de quâ ſuprà dixi; vox verò πᾶσαν hoc in loco, ut & alibi, idem valeat, quod ὅλην. Cùm ergò dicis, ſi eccleſia errare in eo poteſt, ut baptiſmum, qui neceſſarius non ſit, pro neceſſario habeat, haud poſſe nos eſſe certos, non errare eam & in reliquis: conſequentiam non bonam nectere mihi videris. Illud præterea miror, te, quemadmodum & ex his tuis verbis, & multò magis ex aliis deinde ſequentibus colligi poteſt, tanquam indubitatum ponere, extare ſemper viſibilem aliquam Eccleſiam debere, quæ in rerum divinarum cognitione dux nobis &

magistra sit. At cui fundamento hypothesin istam tuam superstruis? Illi fortassis, quod ad ostendendum, ecclesiam errare non posse, dixisti, de nullo nos dogmate certos alioquin futuros. Sed respondeo, non esse necessum, ut de dogmatibus certi simus, nisi iis, sine quibus salutem consequi nequimus. ea verò in sacris literis ita clarè evidenterq; perscripta atque explicata esse affirmo, ut id satis unicuique, cui modò benè agendi sit animus, esse possit, atque adeò, ut ne interpretatione quidem ullâ nobis sit opus. Equidem omninò mihi persvaseram, si sacrarum literarum auctoritas asserta fuisset, fassurum te, nullâ re aliâ opus esse, quâ quis viam ad æternam salutem, quicunq; etiam sit, investiget ac deprehendat. Sed video, etiamsi illa sacrarum literarum auctoritas perspicuè tibi demonstrata fuerit, hæsurum te nihilominus in illo labyrintho, ut, quid de illa via, cujus modò mentio facta est, statuendum sit, nondum satis exploratum habeas. Et tamen res postulat, ut, si literæ illæ revera sacræ atque divinæ sint, via ad salutem æternam perveniendi perspicuè in illis sit explicata, nec obscura sit amplius nisi iis, qui, ut ma-
2. Cor. 4. ℣ 3, 4. *nifesta illis evadat, indigni sunt. Paulus apertè dicit, Evangelium, quod ipse prædicabat, obscurum non esse, nisi iis, qui à diabolo excæcati erant. Inde manifestè colligi potest causa, cur sacræ literæ multis sint obscuræ in rebus ad salutem æternam adipiscendam scitu necessariis: quæ quidem alia nulla est, quam aut malitia, aut saltem probitas admodum in illis*

langvida

langvida ac restricta, &, ut paucis dicam, quod non in omnibus & ubique ita se comparent, prout faciendum sui quemque animi conscientia convincit, ad serviendum soli Deo, atque etiam, quo se illi dicto audientes præstent, ad quodcunque utut ingens ac perspicuum periculum, imò verò præsentissimam atque acerbissimam quamque mortem non gravatim adeundam. Quocirca cuicunque cordi est, sacrarum literarum sensum eatenus habere perspectum, quatenus ad salutem æternam ei sufficit, ita se illis legendis dare debet, ut nihil deliberatius habeat, quàm quod exequi velit, quicquid illæ jusserint, quomodocunque res cadat. Hoc qui fecerit, omninò certus esse & potest, & debet, primum, non fore, ut circa quicquam eorum, quæ ad salutis adeptionem scitu necessaria sunt, dubius ac suspensus hæreat; deinde, nunquam se eò erroris deventurum, ut credat, in sacris literis ea præcipi, quæ revera vetantur, aut vetari, quæ potiùs præcipiantur, aut etiam non præcipi, quæ revera præcipiuntur, aut non vetari, quæ vetantur. Id enim ad iter, quod ad salutem æternam quodq; sacræ designant literæ, cognoscendum sufficit: in reliquis si quis occurrat error, nemo ob eum cœlo excludetur. unde consequitur, sine jacturâ salutis æternæ credi posse, aliquid in sacris literis præceptum aut vetitum esse, quod revera illic preceptum aut vetitum non sit. Circa hoc genus magna ex parte occupantur sententiæ illæ tàm inconstantes, tàm diversæ, imò contrariæ, quas dicis, quæq;

tanti tibi videntur, ut in interpretandis atque intelligendis sacris voluminibus animum hominis suspensum & ambiguum meritò tenere possint. Veruntamen etiamsi omnia illa incommoda circa res saluti nostræ necessarias, atque etiam majora & plura, quàm res ipsa docet, reperirentur, quamdiu tamen fixum manet illud, literas illas, quas sacras dicimus, re ipsa divinas esse, nemo, qui eo, quem suprà diximus, animo legendis iis intendit, & suæ sibi probitatis & pietatis est conscius, ullatenus turbari, aut quicquam ambigere debet, quin, quod ad salutem ejus satis sit, is sit sacrorum librorum sensus, quem esse credit. Si enim interpretatio ab aliquo hominum consensu arcessenda foret: quàm inanes quæso illæ ambages? Nonne satius fuisset, Deum absque ullis libris spiritus sui operâ perpetuò usum fuisse ad voluntatem suam aperiendam, primosq; ecclesiæ conditores id solum præcepisse, ac literarum monumentis testatum reliquisse, in rerum divinarum cognitione illi, quem diximus, consensui semper acquiescendum esse? Res igitur exigit, nisi frustra scripti sunt libri sacri, ut quilibet interpretationem eorum, quoad salus hominis requirit, ex eo possit sumere, quod ipsimet occurrit, dum eos legit, ab omni alio affectu immunis, nisi eo, quo fertur ad salutem divini numinis obsequio sibi comparandam. Id quod tu fortassis inconveniens & absurdum judicabis, atq; inde inferre voles, de scripturæ sacræ auctoritate, ac consequenter de religione Christiana non

nâ non immerito dubitari poſſe. Ad me quod attinet, nihil hîc abſurdi animadverto, nec aſſequi ſatis poſſum, quamobrem ſcriptura, ſacra & unà cum ea Chriſtiana religio veriſſima eſſe nequeat, licet nulla detur eccleſia certa & in oculos incurrens, cujus dictis in explanatione ſacrorum librorum, inque ipſius religionis dogmatibus alii ſtare debeant. Quod quæris, quis controverſiarum in rebus ſacris orientium judex ſit futurus; ego vero reſpondeo, extra nos ipſos alio nobis judice opus non eſſe, quàm Deo & Chriſto, qui ſuâ ſententiâ beabit, quotquot noſtrûm imbuti deprehendentur doctrinâ ad ſalutem conſequendam neceſſariâ, ſi modo eam vitâ expreſſerimus, ceteros vero illâ deſtitutos condemnabit, tanquam eos, qui quod non eâ, qua par erat, probitate prædit eſſent, ipſi in cauſâ fuerint. Aliud judicium exſpectandum non eſt. Sibi quenque advigilare par eſt, idq; pro vero admittere ac tenere, licet univerſus terrarum orbis in alia omnia iret, quod ipſemet totus ad obſequium Dei converſus de genuino ſacrarum literarum ſenſu arbitratur & intelligit. Et revera, quisquis ita comparatus eſt, ſi viderit hominem Pontificium, aut Calvinianum, aut Lutheranum, aut Anabaptiſtam, aut Arianum ferro flammisve, ut tu ais, doctrinæ ſuæ tuendæ cauſâ vitam objicere, cum nec alterius animum exactè perſpicere, nec quâ ratione ad credenda ea, quæ credit, adductus ſit, intelligere, nec occulta judicii divini ingenio penetrare poſſit: rem in integro relinquet,

quet,

quet, seu Deo potius permittet, nec ob id vel tantillum de eo ambiget, quod verum jam cognovit, animoq; comprehendit. Taceo, rarissimos ex iis, quos dixi, futuros, qui suâ voluntate ferrum aut flammas eo fine subeant, ut nominatim & expreßè rem non modo falsam (licet pro verâ ab ipsis creditam) sed & saluti hominum vi suâ officientem tueantur. Quod ad me attinet, nullum mihi est dubium, quin omnes illi sive Calviniani, sive Lutherani, sive Anabaptistæ, sive Arriani, qui se ad præscriptum Christi geßerint, (nec enim dubito, ex singulis istorum ordinibus tales non paucos aut eße, aut eße saltem poße) cœlestis vitæ hæreditatem adituri sint. De Papistis idem affirmare nolim, quos omnes hodie idololatras eße statuo: novi verò, neminem idololatrarum salutis æternæ compotem fore. Ex iis, quæ adhuc dixi, intelligi poße existimo, in interpretandis sacris literis eo pacto, quo fieri id debere aßero, nequaquam id, quod in principio, peti; quandoquidem ut certi aliquid apud animum nostrum hîc constituamus, minimè opus est extra nos ipsos ad alienum judicium recurrere: judicium vero uniuscunque eo, prout explicui, modo adhibitum, modo illud stet, scripturam sacram non eße rem inanem frustraque promulgatam (id quod huic disputationi tanquam certum substernimus) in rebus ad salutem obtinendam neceßariis fallax eße non potest. Quantum ad res saluti non neceßarias, idem in sacrarum literarum, quod in aliorum cujuscunque generis librorum

brorum explicatione uſuveniet, in quo nihil argui poteſt inconveniens. Vt enim ſuo quiſque modo illos interpretatur absq; eo, ut vel aliorum ſe ſubjiciat judicio, vel de vero illorum ſenſu ita quicquam habeat exploratum, ut error ſubeſſe nequeat: ſic etiam in rebus ſaluti noſtræ non neceſſariis ſacræ literæ explicabuntur. Quanquam hæ quidem id inſuper habent præ aliis eximium, quod cum res ſint divinæ, ac proinde ſibi ipſis contrariæ aut inter ſe diſſentaneæ eſſe nequeant, ubique per ſe ipſas tutò explicari poſſint. id quod in aliis libris humano ingenio ſcriptis non æque contingit, qui & poſſunt eſſe & ſunt ſæpenumero diſcordes ſecum ſibiq; ipſis repugnantes. Quid multis? omnis, mi Dudithi, difficultas ad ſacræ ſcripturæ auctoritatem redit, quæ ſi probata fuerit, tota res meo judicio facilis eſt & plana.

Ad libellum meum nihil adjeci, nec tibi ſcripſi, velle me eum Puccio mittere, nec quicquam me dixiſſe credo, unde opinari poſſes, velle me, ut illud exemplar, quod ad te miſeram, mihi mitteres. Id tantum dixeram, me, cum illum denuo deſcripſiſſem Franciſco Betto mittendum, paucula quædam immutaſſe non magni ferè momenti, quæ poſtea cognoſces. Interim te rogabam, ut, ſicubi me hallucinatum aut propoſitæ rei defuiſſe deprehendiſſes, liberrime aurem mihi velleres: quod nunc etiam ita te rogo, ut nunquam magis, præſertim cum ex iis, quæ ſcribis, colligere poſſim, tibi videri me nonnunquam & forte ſæpius eò erroris delabi, ut id, quod eſt

in principia

in principio petam, & non causam ut causam sumam. Ego certe, cum illud, quod addis, verissimum mihi videatur, hoc est, quod & primæ classis scriptoribus non rarò usu veniat, ut in ejusmodi labantur errores, id sedulò operam in scribendo dare soleo, ne ad illum lapidem impingam. Sed tamen ut is, qui vix inter minorum gentium scriptores censeri merear, & in logicis non ultra id, quod ipsa me natura docuit, profecerim, quod ipsum tamen perexiguum est: facile id tibi dem, me quantumcunq; animum attenderim, &, ne istic laberer, cavere voluerim, parum id animadvertentem passim in eo offendere potuisse. Quo magis iterum te per eum, quo me complecteris, amorem, perq; eam, quâ te colo, observantiam etiam atq; etiam oro & obtestor, ut ne graveris paucis, quod tibi in proclivi est, distinctè mihi perscribere, ubinam tibi aut errasse, aut suscepto argumento defuisse videar in illo meo scripto; quod constitui prius non recognoscere, ne dum ultimam (ut ajunt) manum ei addere, quàm aut obtineam à te id, quod dixi, beneficii, aut omni illius obtinendi spe excidam. Iam priusquam disputationi circa veram ecclesiam jam inde ab initio motæ finem imponam, ad id seorsim respondendum mihi videtur, quod captatâ ex verbis meis occasione quæris, qualisnam illa futura sit ecclesia vera, quæ per tot secula errare possit? Ego, vir illustris, cum dixi, errorem de baptismo in verâ etiam ecclesiâ extare potuisse, non id his verbis mihi volui, illam ecclesiam, in

am, in quâ error iste viguit, veram ecclesiam fuisse: sed ad id solummodo respondere volui, quod ajebas consecuturum, ut, si mea de baptismo sententia vera foret, ecclesia longissimum tempus in errore transegerit, tibique demonstrare, etiamsi tandem id eveniret, quod dicis, absurdi nihil ad me inde redundaturum. Id ipsum respondeo ad illud, quod nunc ais de errore, qui tot exercuerit secula, quodq; nullum ecclesiæ illius vestigium compareat, in quâ ea, quæ hac tempestate in paucorum animis subnascuntur, dogmata pro veris recepta sint. ideoq; dico, optime id posse consistere, ut ecclesia vera sit ecclesia, & nihilominus vel ipsas annorum chiliadas in erroribus hæreat multis, ac nonnulla dogmata pro veris non agnoscat, quæ tamen sint verissima: modo in rebus saluti nostræ necessariis non erret, nec tanquam falsa repudiet ea dogmata, sine quibus obsequium Christo constare non potest; quæ inter non est ullum eorum, quæ hac tempestate in paucorum animis subnascuntur, qualiaq; tu procul dubio intelligis. Neque eò affirmo, fuisse semper ecclesiam aliquam humanis oculis conspicuam, quæ vera fuerit ecclesia: sed occurro tantum objectioni tuæ, sive scrupulum dicere mavis, quo adduceris, ut credas, aut falsa esse id genus dogmata, aut non fuisse, saltem usq; ab Apostolorum ævo, ullam veram ecclesiam oculis conspicuam & frequentem, id quod tibi inconveniens admodum videtur, tibiq; dum id expendis, absurda multa ob oculos versari ais. Ego vero, ut vides, hoc,

des, hoc, quod affers, non affirmo; sed id tantum dixi atq; etiamnum dico, non videre me, cur id fieri nequeat: ea siquidem absurda, quæ tuo se conspectui offerunt, omnia, meo quidem judicio, inde pullulant, quod liberum in homine arbitrium non ponas, quod illi tamen, ut mox dicam, verè inest. Sed priùs uno verbo respondebo ad id, quod à me quæris, ubinam gentium incorrupta reperiatur doctrina, & quis mortalium eâ sit imbutus? quippe dixeram, non promisisse Christum, nolle se permittere, ut in doctrinâ erretur, sed ei, qui verâ doctrinâ sit imbutus, opem se laturum esse. Respondeo igitur nihil opus esse, nec quo ratum faciamus Christi promissum, nec alia quapiam de causâ, quæ quidem justa sit, ut sciatur, quisnam sanâ doctrinâ sit imbutus, aut ut is digito commonstrari possit: sed satis esse, si credatur, prout creditum semper fuit, sanam doctrinam divinis literis comprehensam teneri: quin addo, fieri posse, ut nec hoc à nemine credatur &, quod amplius est, ne doctrina quidem sana ulli hominum insita sit, nec eo minus et Deus, et Christus verax, et cõstans, &, quoad convenit, misericors sit: quandoquidem, ut aliàs dixi, improbitas & malitia hominum justam his omnibus causam præbere potest. Sed dicis, aut dicere vis, hominem sine auxilio divino probũ esse, nõ posse, quod auxilium non sit in potestate nostrâ positum. Ego verò respondeo, hominẽ ad eum probitatis terminum progredi posse, qui satis sit ad efficiendum, ne Deus id ipsi, quod jam concessit, subducat, absq; alio

ipsius

ipsius Dei auxilio: quod si tamen eo insuper auxilio, quod memoras, opus esset, id procul dubio eatenus in potestate nostrâ foret, quatenus nemini negaretur, nisi qui voluntate ac sponte suâ aliquid in se admisisset, quo se indignum eo reddidisset. Quod ais, Deum non ferre auxilium præterquam iis, quos sibi elegit, quorum numerus nec augeri nec minui possit: primum non multum ad rem facere videtur, quandoquidem auxilium, quod electis istiusmodi tanquam proprium munus concessum foret, non est auxilium illud, quo hîc esset opus: facileq; fieri posset, ut quis nondum eò venisset improbitatis, ut excæcari à Deo mereretur, & tamen in electorum istorum censu nomen nullum haberet. Sed deinde, ubinam quæso in sacris hujus rei mentio habetur, aut quâ ratione probatur solos istos electos divini numinis auxilio sublevari, & ad unum usque omnes nominatim definitos esse, ut electorum albo nec accedere, nec decedere quisquam possit. Ego quidem pro meo captu nec rationem video ullam, nec sacras literas auctores habeo, quæ me tale quid doceant: quin potius innumera mihi videre videor argumenta, quæ sententiam plane contrariam apertissimè demonstrent. Tu vero subjungis, voluntatem Dei in agendo efficacem, scopumq; suum semper attingere, ac proinde, si quem ille probum esse velit, eum sine dubio talem fore, sin vero nolit, nullatenus talem evadere posse. Respondeo, voluntatem Dei absolutam, putà cum quid ille omnino fieri vult, semper quidem in agendo

gendo

gendo efficacem eße, scopumq; suum attingere: sed voluntatem Dei, qua probos vult eße homines, absolutam aut eße, aut eße posse, id verò pernego. Probitas enim, quam Deus homini ineße vult, absolutam alterius voluntatem in se nō admittit, quandoquidem Deus hominem sua sponte, ac liberè vult eße probum, ita videlicet, uti poßet, si vellet, eodem tempore improbus eße. Velle autem, ut quid omninò sit, & ut idem eodem tempore possit non eße; hæc duo ita sunt comparata, ut consistere simul nequeant. Nec inde sequitur, Deum probitatem istiusmodi non velle, veriore quodam modo, quo, ut voluntati alicujus substernatur, fieri potest: etiamsi contingere queat, ut rarò, aut etiam (si ipsam rei naturam respiciamus) nunquam existat, quandoquidem, ut dixi, nullius necessitatis capax est. Quocirca si propriè loqui vellemus, non dicendum est, vult Deus, ut homo sit probus, sed potiùs, vellet, ut eßet. Eodem modo cùm dico, velle Deum, ut homo non minus possit improbus eße, quàm probus, licèt illum probum eße mallet: non affirmo res duas sibi repugnantes, sed utramque verissimam. Verùm ut absolvam responsionem ad objectiones tuas, illud affirmo, si quando contingat hominem eße improbum, quamvis eum probum Deus eße mallet, non protinus majorem in homine, quàm in Deo efficaciam & agendi vim censendam: quandoquidem sua sponte id vult Deus, ut voluntatis suæ effectus, putà hominem evadere probum, à liberâ hominis voluntate dependeat, hoc est, ut sine illa

ipsa

ipſa liberâ hominis voluntate effectus, quem diximus, exiſtere nequeat. Dolet mihi vehementer cogitationem ſtringendi calamum contra Atheiſmum in te refrixiſſe. Libri illius Gallici nullam aliàs mentionem unquam audivi fieri, daboq; operam quam poſſum maximam, ut illius exemplar alicunde mihi comparem. Sed perſuaſiſſimum habeo, ne comparandum quidem hunc eſſe ad illud opus, quod tu efficere nobis potuiſſes, quemadmodum & ex tuis ipſius verbis colligere poſſum. Quod ad adorationem attinet, quandoquidem huc tandem etiam delaberis, prout aliàs ſcripſi, ad præcidendam omnem de vocibus litem quæro, quotiescunq; perſpicuè probatum fuerit, Deum Chriſto largitum id, ex quo neceſſariò ſequitur, adorationem, id eſt, cultum divinum illi deberi, ac præterea expreſſè conſtituiſſe, ut quilibet eum adoret; quid tandem habeant reponere ſive illi, qui ex adoratione Chriſti eandem illius cum Deo eſſentiam concludunt, ſive iſti, qui ob eſſentiæ diverſitatem honore adorationis eum tentant excludere? Dubium non eſt, par eſſe, ut tam hi, quam illi manus dent veritati, & agnoſcant fateanturq; ſtupendum iſtud ac benignitatis plenum Dei opus, qui noſtræ tantum ſalutis gratiâ, quoq; nos ad viam immortalitatis ingenti fiducia capeſſendam induceret, ad tanti potentatus, tantæqúe majeſtatis faſtigium humanam noſtram naturam extulit. quod opus adeò divinum neſcio quî poſſit quenquam fugere, quandoquidem per omnes novi ac

partim etiam veteris fœderis tabulas tot ac tam clara de illo testimonia consignata extant. Mitto exempla illius adorationis aliquammulta, quæ quidem sunt in promptu, eò quod non nisi contra alteram adversariorum partem pondus ullum habeant: contra quos sufficere crediderim, quæ literis jam antea tradidi, quæq́ʒ, si opus sit, ita aliquando locupletabo, ut nullus fortè locus ulli dubitationi reliquus sit futurus. Quod si erit, ut sermonem inter nos aliquando conferamus, confido fassurum te, habere me, quo omnes utriusque generis adversariorum rationes prorsus enervare queam. Atque hæc in præsens sufficiant.

Quod me circa ea, quæ primâ in aßertionem vigesimam primam Collegii Posnaniensis animadversione scripsi, mones, id tale est, ut gratias tibi potiùs agere eo nomine debeam, quàm tu veniam à me requirere. Verum est, quatuor ad res advertendum eße. Prima earum est, nostros homines ita malè audire, ut neceße sit nihil etiam silentio transmittere, quæ tam sinistram de illis opinionem alere ac fovere poßunt: imò vel minima calumniæ umbra revocanda est ad animum, operaq́ʒ danda, ut retundatur. Secunda est, adversarios nostros totos in eo eße, ut aliis peßima quæque de nostris hominibus, quoad poßunt, persvadeant: unde fit, ut sermonem de illis habentes, aut non advertant animum pro eo ac debebant ad id, quod dicunt, aut etiamsi de eo, quod gestum est, sit quæstio simplicem rei veritatem mali-
tiosa

tiosa narratione obfuscent & corrumpant. ita tamen ut, si doli manifestos teneas, postico aliquo elabi possint. idcircò è re est, istos nunc condocefacere, ut imposterum ita sermonem instituant, prout decet. Tertia est, verba illorum, quæ iis, in quibus calumniam hærere dictum est, subjiciuntur, ita comparata esse, ut aliud eos nihil probare velle ostendam, quàm extare in Veteris Fœderis literis loca nonnulla, quæ de Christo Domino nostro capienda sint. Nescio igitur, unde id possit elici, quod tu affirmas, illos id agere, ut nostros homines reprehendant, eò quod filium illum æternum negent: quandoquidem & hoc negant nostri, filium illum ante virginis partum extitisse, & contra hanc sententiam nominatim jam inde à principio stylum isti vibrant. Præter hæc omnia, pars aliqua locorum, quæ in assertione XXI laudant, nullam ne illud quidem probandi speciem habent, Filium Dei, antequam homo esset, extitisse: Sed id tantum demonstrandi, aliquo modo mentionem illius in antiqui Fœderis libris fieri. Quarta & ultima est, ultra ea omnia, quæ jam dicta sunt, nihil prætermittit, quin singulatim ad omnia loca, quæ isti in medium adducunt, æquè respondeatur, ac si prout debebant, locuti fuissent; ita ut liqueat unicuique, etiamsi tandem cavillatio aliqua intercurrisset, (quod mihi certè non videtur) forum tamen aut arenam propterea non declinari. Et certè si cui cavillandi animus esset, omnia ista loca absque ullo responso sicco pede præteriri potuissent.

Illud est, quod isti, ut mihi videtur, adhuc responderepoterunt; ea, quæ hîc aßerunt, ex iis intelligi debere, quæ aßertione XVI leguntur, ubi proposita fuerint ea, quæ jam suo hic loco opere ipso præstent. Verùm cùm ob ea, quæ dicta sunt, tùm ob alia fortè, quæ dici possint, non deest, ut opinor, quod & verè, et cum honore nostro responderi poßet.

Quod ad illud, Antequam Abraham, *& quæ sequuntur, attinet, poßem sanè uberiorem illius explicationem, ut desideras, ad te mittere, ex quâ fortaßis intelligeres, non modò nullam scripturæ sacræ vim fieri, minimeq; duriter eam torqueri, sed suum illi sensum restitui, qui verbis quàm simplicißimè respondeat, quiq; ad totum locum aptè quadret, & ob Grammaticæ legem planè sit neceßarius. Sed prius me scire opus est, an illa ipsa explicatio, quæ quantum ad summam rei attinet, animadversionibus inserta est, tibi revera satisfaciat, necne. Hoc eò dico, quòd ostendas magnâ meâ cum admiratione, te, quamvis judicium de eâ tuum promas, illam tamen non legiße. Hanc enim tu interpretationem mihi tribuis,* Antequam esset Abraham, *(id quod nomen ejus significat, pater multarum gentium) ego sum Abraham. Et tamen, ut intelligere poteris, si animadversionem quartam in aßertionem secundam legeris, interpretatio illa, ut tribus dicam verbis, hæc est, ita illa verba capienda atque si scriptum eßet,* Amen, amen dico vobis, antequam Abraham fiat, quod ego sum. *Deduxi latiùs explicationem*

plicationem hanc in reſponſione meâ Andreæ Volani Parænesi oppoſitâ, quam Spiræ typis exprimendam curavit unà cum aliis quibusdam, quibus meam ſe reſponſionem infringere exiſtimat, quæ illi manu exarata transmiſſa fuit, non alio nomine, quàm cujusdam boni viri, eaq́ de cauſâ Anonymum me vocat. De aliis reſponſionibus ipſi oppoſitis, quas ille tamen refellere nititur, nihil mihi conſtat: Budneum tamē credo illum eſſe adverſarium. Ita ſcribo, quod novum illud opus tibi viſum exiſtimem: cui refutando vix amplius quicquam requiritur, quàm ut meum illud in publicum edatur, quod quoniam non ab re fore credo, ut aliquâ ratione fiat, operam dabo, paucis quibusdam ad ampliorem veritatis illuſtrationem additis.

Quod ad locum ab aliis per apoſtrophen explicatum attinet, ſi animadverſionem ſextam in aſſertionem vigeſimam primam legeris, videbis, miſſâ illâ explicatione aliam afferri novam, quam ego veriſſimam eſſe arbitror, & in quâ nihil coactum videre mihi videor. Quod ſi res exiget, illa etiam validius confirmabitur, ac præterea vel manibus id unicuique palpandum dabitur, fieri nullo modo poſſe, ut Apoſtolus voluerit dicere, verba illa, Tu in principio, *& cætera, de ipſo Dei filio intelligi. Explicatio illa per apoſtrophen à magno viro adinventa fuit, & à multis præſtanti iudicio præditis acceptata, egoq́ peculiariter novi, Caſtellionem, ſi paulò diutiùs ſuperfuiſſet, in ſuâ novi fœderis editione locum*

illum non ut prius, Et, Tu principio, Domine, *sed* Tu verò, Domine, *translaturum fuiße.*

Sed ecce tibi de utriusque fœderis miraculis. Tu *quidem, vir illustris, ratione à me in mediũ adductâ objectionem tuã non solvi aßeris: at interea non respondes, meo judicio, ad id, quod dixerã, nec ubinam illa infirmitas aut fallacia in responsione mea hæreat, ostendis, sed tantũmodo aliquanto fusiùs objectionem tuam explicas, nihil tamen attexens, ad quod, nisi vehementer fallor, nõ sit satis superq; responsũ.* Et *sperare juvat, si restat mea apud te epistola, siq; ea, quæ respondi, relegere dignaberis, faßurũ te, nihil me à vero alienum dicere. Nihilominus ut tantò uberiùs tibi satisfaciam, denuò me ad respondendũ tibi convertã adjunctis ad ea, quæ prius scripseram, nõnullis, quæ fortaßis non exigui erunt momenti. Iã hæc sunt ipsissima verba, quibus de integro objectionem tuam exponis:* Quis non agnoscat, si rerum terrenarum, quæq; nulla ratione cum spiritualibus ac æternis comparandæ sunt, gratiâ tot ac tanta sint edita miracula: rationi multò magis consentaneũ videri, ut ad faciendã fidem ac spem rerũ magis incredibilium longeq; majorum, aut eadem, aut etiã multò majora patrentur. *Iam hîc primum illud tenendum est, utrùm in istâ tuâ ratione res majores minoresvé per se considerentur, quatenus simpliciter res majores, quà tales, majora etiam miracula aut saltem æqualia iis, quæ minoribus in rebus edita*

sunt,

sunt, requirere videantur, an verò eatenus, quatenus res majores minoribus minus sunt credibiles. Quod si per seipsas considerentur, meo judicio, non tenuis hîc latet fallacia: nec enim revera ob ipsam promissorum magnitudinem magna iis adminicula, quibus firmentur, adjungi consveverunt, sed quia magnitudini id conjunctum esse solet, ut parum inveniat fidei, cui stabiliendæ adminicula illa revera requiruntur: adeò quidem ut, si contingat, quod facilè potest, ut promissum aliquod, quamvis ingens, satis tamen sit credibile, nihil opus sit multis ac grandibus ad illud confirmandum adminiculis; quemadmodum si contrà eveniat, ut promissum aliquod, licet exiguum, parum sit credibile, multis illud ac grandibus adminiculis, quibus roboretur, opus habebit. Vnde luce meridianâ clariùs liquet, quod promissa aliqua vel magis vel minus sint credibilia, id solum in causa esse, cur illis confirmandis vel pauca & exigua, vel multa & grandia adminicula adhibeantur, aut etiam adhiberi debeant. Vt igitur probè excutiatur ratio à te allata, id solum expendendum venit, utra promissa magis vel credibilia sint, vel incredibilia, illane quæ sub Veteri, an quæ sub Novo Fœdere *facta sunt? Quod si ostendatur, promissa sub* Novo Fœdere *facta, licet longè majora, non modò incredibiliora, sed etiam credibiliora iis, quæ sub novo facta sunt, esse, jam tua mihi ratio penitus prostrata videtur. Rem autem aliquam promissam incredibilem esse, id vel per se, vel ratione*

ejus, cui promissa est, habita expendi potest. De eo, quòd res aliqua per se sit incredibilis, non est cur verbum faciamus: id potius est ut de eo, quod illorum, quibus promissa est, respectu incredibilis sit, explicemus. Quam ob causam probè animadvertendum est, quinam sint, quibus facta sint ea, de quibus nobis sermo est, promissa: id quod paulò post suo loco curæ nobis habebimus. Iam quod res aliqua promissa incredibilis obveniat animo ejus, cui promissa est, id vel inde potest oriri, quòd res ipsa per se videatur impossibilis, vel quòd impossibilis ei, qui illam promisit, vel quod parum verisimile videatur, illum, qui promisisse perhibetur, verè eam promisisse, aut, etiamsi promiserit, fidem præstiturum. Quantum ad illud, ut res per se impossibilis videatur, utique promissa Novi Fœderis ejus esse generis, affirmari non potest. Illi enim, quibus primum ea facta fuerunt (Iudæos intelligo) jam antea generatim quædam his similia credebant: cùm, exceptis Sadducæis, qui non ita multi erant, cæteri omnes aliam post hanc restare vitam felicitate refertam iis, qui in hac se vitâ ad normam divinæ legis composuissent, persvasum haberent. Nec ab illis diversæ abibant gentes, quibus post illos eadem promissa oblata fuerunt: jam enim generatim omnibus persvasum erat, hominibus probis post vitam hanc præmium virtuti illorum conveniens repositum esse. Nec modus præmium illud conferendi in Novo Fœdere expressus Iudæis impossibilis reputabatur, ut qui jam ali-

quam

quam ipsi sibi resurrectionem imaginati erant, & inter gentes, præter multos sapientiæ opinione celebratos, qui animarum ex uno corpore in aliud migrationem credebant, vulgus ipsum, quod ea sibi tormenta quædam apud inferos persvaserat, quæ secundùm ipsum sine corpore nec erant, nec esse poterant, resurrectionem pro re impossibili ducere nequibat, ita præsertim explicatam, ut debet, cùm ita comparata sit, ut nihil in illâ secum pugnans inveniatur, nec aliud quicquam sit, unde appareat, nullo eam modo fieri posse. id quod multò etiam magis illorum, qui sapientes usurpati sunt, quàm vulgi causâ dictum velim. Ita ut hâc in parte, quâ an res promissa secundùm eorum sententiam, quibus promissa est, impossibilis sit, quæritur, nihilo meliore conditione sint res, quæ sub Veteri Fœdere promissæ sunt, iis, quæ sub Novo. Sequitur, ut dispiciamus, utra promissa Deo, qui utrique obstrinxit fidem suam, magis possibilia sint. Hîc quoque certè nihil potest esse discriminis, quandoquidem Deus tàm ab hoc, quàm ab illo populo quicquid factu possibile est, facere posse existimatus est. Atque hinc patet, me, cum alias eodem hoc in argumento potentiam divinam allegassem, minime intempestivam, imò necessariam, nisi fallor, illius mentionem injecisse, quamvis aliud tibi visum fuerit. Enimvero redderet id res sub novo fœdere promissas omninò incredibiles, si existimaretur Deus, qui illas pollicitus est, non posse verba ad rem conferre: quemad-

re: quemadmodum ſane multi opinati ſunt atq; etiamnum opinantur, ut quibus reſurrectio res plane impoſſibilis videatur. Neceſſitas igitur requirit, ut oſtendatur, eam non eſſe tale quippiam, quod efficere Deus nequeat, aut ſaltem eos, quibus factum eſt promiſſum, generatim, id præſtari poſſe, credere. Quantum ad illud, an veriſimile videatur, Deum ſive hujus, ſive illius promiſſi auctorem eſſe, iisque opere complendis obſtringi, in quo, ut mihi videtur, totius hujus quæſtionis nodus eſt; reſpondeo, illis, quibus facta ſunt promiſſa, veroſimilius videri, Deum illorum, quæ ſub novo, quàm quæ ſub veteri fœdere promiſſa ſunt, auctorem eſſe, eisq; deinde opere complendis obſtringi, idq; multas ob cauſas. Primum enim Deo per ſe digniora ſunt promiſſa novi, quàm veteris fœderis, maximè cum obedientiæ, quæ ipſi Deo præſtatur, præmium eſſe debeat. Ita enim moribus comparatum videmus, ut principes juſti, ſapientes ac liberales miniſtros ſibi morigeros magnificè remunerentur, ea illis præmia tribuendo, quæ ſuæ magis magnitudini, quàm illorum humilitati conveniant. Et quantillum id eſt quæſo, tanto numini res illas omnes homini obſequium ſibi præſtanti in veteri fœdere promiſſas dare atq; impertire? An non ipſe ad intendendam argumenti tui vim affirmas, monarcham interdum aliquem uni ex proceribus navatæ operæ præmium ſere tantum largiri, quanti erat vel univerſa illa regio, quam populo illi Deus erat pollicitus; & ex dynaſtis, quibus modo mediocres

diocres ſint opes, ſuis quenque miniſtris majora donare, quàm ſinguli in illo populo nanciſcebantur? Ita ut meo judicio (quamvis res ex parte fortaſſis aliter ſe habeat, ac tu dicis) dum aliò forte reſpicis, hoc eſt, ut univerſam hiſtoriam, ipſamq; religionem ſacris literis comprehenſam parum veriſimilem arguas, in hâc diſputatione contra teipſum argumenteris, & demonſtres, veroſimilius eſſe, novi, quam veteris fœderis promiſſiones à Deo profectas, ac proinde illas novi fœderis ea parte, qua pluris intereſt, magis eſſe credibiles, ideoq; miraculis paucioribus, quibus confirmentur, indigere. Hinc patet, quantum abfuerim ab eo, quod tu tibi propemodum perſuaſiſti, ut illudere tibi voluerim, cum ſcriberem, eo quòd novi fœderis promiſſiones longe majoris ſint precii, quàm illæ veteris, non modo majoribus ad illas confirmandas præſidiis opus non fuiſſe, ſed etiam illud ipſum in cauſa fuiſſe, ut, etiamſi multo minora adhibita fuiſſent, ea tamen ſufficere potuiſſent: præſertim cum id primum probaſſem non modo ratione iſtâ, quam breviter hic innui, ſed etiam aliâ quadam, nî fallor, ſatis validâ, quâ id ob oculos tibi poſui, lubentius unumquenq; conniti, viresq; ſuas intendere ob res maximas, quamvis exigua eas adipiſcendi ſpes affulgeat, quam ob res exiguas, licet magnam earum ſpem habeat. Nec vero ſcripſi ſimpliciter *(ut tu mihi tribuis)* ubi cauſa eſt infirmior, majoribus miraculis opus eſſe, & proinde ſub veteri fœdere ita fieri debuiſſe. *Sed ut ad primam rationem revertar, quid quæſo Deo ju-*

stissimo, sapientissimo & liberalissimo dignius est, quàm ut iis, qui ipsius obsequio vitam impendere, & inter acerbos cruciatus spiritum excludere, prout sanè par est, atq; ipse fieri vult, non recusant, vitam felicem atq; immortalem reddat, præsertim cum homo naturâ ad felicitatem ipsamq; immortalitatem aspiret, nec sine immortalitate verè felix dici possit; imo cum alia bona, quantacunq; fuerint, sine illâ nil sint nisi fumus & umbra? Præterea plurimis mortalium ab omni ævo parum id visum est verisimile, Deum obedientiam sibi præstitam rebus earum similium, quæ sub veteri fœdere promissæ fuerunt, remunerare velle ac remunerare, cum ipsis videatur, easdem res non ab illis tantum, qui Deum nullatenus cognitum habent, sed & qui ei utut cognito malè morigeri sunt, teneri. unde factum, ut homines generatim, immortalitatis desiderio simul exstimulati, etiam sine ullâ, seu promissione verâ, seu illius specie, à Deo sibi oblatâ, aliam sibi quandam vitam cogitatione depinxerint, & satis firmiter persuaserint; tantum abest, ut parum illis res videri possit verisimilis, ubi Dei nomine illis promittitur, idq; ita, ut fides ei non levibus documentis fiat. Quapropter videre nequeo, cur dicas, adeo id esse homini difficile, ut aliam post hanc restare vitam credat; in os enim tibi reclamant perpetua tot seculorum inde ab omni memoriâ experimenta, contra quæ nec illæ, quas tu allegas rationes, nec quotquot unquam allegari poterunt, quicquam virium habent.

Ex hac

Ex hac ratione & altera suppullulat, ob quam novi fœderis promissa verosimilius, quàm illa veteris à Deo proficisci, per seipsa iis, quibus & hæc & illa facta sunt, videri potuerunt. Vt enim suprà quoque commemoratum fuit, cum novi fœderis promissa promulgata sunt, jam tum hac opinione homines isti generatim erant imbuti, post hanc vitam ab eo, quem cura hæc tangebat, aliam multo beatissimam iis, qui se probè gessissent, præparatam atq; adornatam esse; cum quidem non constet, nec admodum vero sit simile, iis, quibus ab initio veteris fœderis promissiones oblatæ fuerunt, jam tum hac eos opinione generatim fuisse, præmium aliquod viros bonos hoc in orbe manere: imo vero ob gravissimas calamitates, quibus per annos multos totus ille populus jam tum premebatur, causam habebant, cur quidvis potius crederent. Iam licet, ut dixi, rationes, quas in medium affers, quo probes promissa novi fœderis parum credibilia, nihil habeant virium ad elevandum id, quod certissimis, & continuis post hominum memoriam experimentis, quæ luculentè fidem eis ab infinitis hominibus adhibitam testantur, compertum est, & idcirco sine responso transmitti possent: nolo tamen silentio id involvere, videre me nō posse, quis possit illis esse locus, etiamsi experimenta illa non obstarent. Promissa enim illa, de quibus nobis sermo est, hoc uno maximè continentur, & huc tandem redeunt, nos, postquam rebus humanis semel valedixerimus, resurrecturos à morte, & in vitam,

quando-

quandocunq; tandem id futurum sit, redituros, ita tamen, ut mortalitatis legi non amplius simus subjecti, sed perenni felicitate affluamus. id quod primum non video, quî rationi, ut tu affirmas, adversetur, dummodo illud stet, quod suprà positum fuit, verosimile esse, Deum id & velle, & certe facere posse. Nec vero magis id repugnat illis sensibus, quos natura animis nostris impressit, quamdiu id impossibile aut absimile vero non reputatur, nisi eatenus, quatenus ratio ac modus illius mente non concipitur, aut etiam satis intelligitur, ordinariâ naturæ lege fieri id nequaquam posse, quod nos certe parum angit, modo quacunque id tandem ratione fieri queat, cum id jam ponatur, imo omni modo requiratur, ut ne sit ordinarium naturæ opus, sed extra omnem ordinem à solâ illius voluntate proficiscatur, qui aut ipsa est natura, aut illius certe conditor & dominus. Quî autem experimento resurrectio ejusmodi adversetur, cum ratio illius ita comparata sit, ut non modo esse, aut fieri, aut usu aliquando evenisse non dicatur, sed etiam disertè nec esse, nec ullo modo unquam evenisse affirmetur, nisi in solo Christo? Quod autem in Christo usu venerit, ejus rei argumenta & indicia habemus adeo magna adeoq; valida, ut dici possimus ipso id experimento didicisse, rem esse & possibilem & verosimilem, nedum experientia scrupulum nobis injiciat an non contra se res habeat. Tu vero, præter promissiones, illa etiam, quæ sub novo fœdere à Deo facta referuntur, tanquam

quam parum credibilia, pensitas. At ea si probè intellecta fuerint, non modò parum credibilia non videbuntur, sed quilibet potius admirabitur in hoc sapientiam Dei, qui cum homines voluntariè sibi obedientes, felicitatis ac immortalitatis compotes efficere statuißet, non potuit ad hunc finem quicquam vel nobis aptius vel se dignius moliri. Sed, ut monui, probè sunt illa mente percipienda, hoc est, eo modo, quo in sacris ipsius novi fœderis literis leguntur satisq; clare sunt consignata sine additamentis & commentis ridiculis hominum, ut ne quid durius dicam, nimis audacium: quibus id debemus, ut Christiana religio magnâ cum injuriâ res ab omni veri similitudine alienas adeoque impossibiles ambitu suo complecti existimata fuerit. Denique & illud mihi expendendum videtur, quod tu veteris fœderis promissiones ex eo interpretaris, quod in illius regionis tantopere celebratæ dominatu populus Israëliticus sit locatus: quod meâ quidem sententiâ aliter se habet. Vera enim illius fœderis, quod Deus per Mosen cum populo illo pepigit, promißa constant favore cœli & affluentia rerum omnium in hoc terrarum orbe, qua populus ille perpetuò floruißet, si frugi Deoq; morigerus fuißet. Regio vero illa jam pridem à Deo populo illi promißa ac destinata erat ante Mosen, nec ab ullo demum in mercedem recte factorum ipsis assignata: quanquam adeo vix quisquam illorum ipsorum, qui ex Ægypto se receperant, pedem in illam intulerit, nulla nisi perversitatis suæ

culpa.

culpa. Hoc totum eò dico, quòd disputationem omnem ad ea miracula reducere videaris, quæ perpetrata prius fuerunt, quam populus ille regionis istius imperio potitus fuit, quæ plura ac majora fuisse vis, quam illa novi fœderis. Atqui difficultas quæstionis in eo, nî fallor, consistit, quod miracula illa longinquo tot annorum tractu continenter edita sint, ex quo Deus cum populo isto fœdus per Mosen icit, quæ pari serie fœdus per Christum ictum consecuta non videntur. Aliàs enim ostendi facilè posse existimarem, miracula à Christo & Apostolis edita longè & numero & magnitudine anteire illis, quæ Moses edidit: quæve alio quocunque modo à Deo edita fuerunt ab eo die, quo Deus Mosi id muneris imposuit, ut populum Israëliticum ex Ægypto liberaret, ac medius inter se & populum intercederet, usque ad id tempus, quo Iosua populum illum in possessione regionis illius collocavit. quod cùm, ut ipsemet asseris, facile factu esset, satisque credibile, armata manu à populo tam numeroso obtineri posse; ideo opus fuit, ut Deus tot edendo miracula testatum faceret, se esse, qui regionem hanc illis tenendam daret: alioquin acceptam illi, ut volebat, utque verum erat, non retulissent, sed bonæ cuidam fortunæ, suisque viribus. Adeò ut illa ipsa ratio, propter quam tantis miraculis nihil opus fuisse existimas, mihi contrarium ejus demonstrare, & præcipua causa, cur facta sint, esse videatur. Iam quod ad alteram meam rationem attinet, quæ non promissiones, sed præcepta respicit:

spicit; illud quod tu, vir illustris, affirmas, esse etiam in novo fœdere, quæ non minus levia ac superstitiosa videantur, quam illa veteris, eam minime elidit; eò quod ex illis, quæ seu jure seu injuriâ talia videri queant, nihil affirmem in novo fœdere nobis imperatum, præter Domini cænam, quæ cum nec tempori, nec loco, nec certæ ac præscriptæ verborum gestuumve formæ astricta sit, nisi id admodum generaliter atq; universè, cùmq; manifestè ad id, cujus gratiâ instituta fuit, accommodatissima sit, nec minus finis ejus convenientissimus, ac tantum non necessarius, dum illud nobis stat firmum, quod Deus & Christus nostri causâ summâ cum sapientiâ egit, videre nequeo, quî possit illa res aut levis aut superstitiosa videri, & sola ex adverso opponi sexcentis antiqui fœderis rebus, quæ aut omnino conditionibus, quas supra memoravimus, carent, aut iis saltem præditæ nesciuntur, eòq; non immerito superstitosæ ac leves videri possint. Neq; id, quod addis, sub N. F. etiam illa, quæ in veteri tradita fuerunt, necessariò credenda esse, quomodo aut verum sit, aut ad rem faciat, intelligo. Sanè quidem sub novo fœdere & illa, quæ in veteri tradita sunt, creduntur, non quod ea nobis creditu necessaria sint, sed quod fide iis adhibitâ, quæ novo fœdere continentur, quæq; idoneis argumentis per seipsa abunde nituntur, & illa, quæ veteri fœdere comprehenduntur, qualiacunq; tandem sint, credi sine ullo alio argumento, saltem implicitè atq; involutè, consectarium est:

quanquam interea fieri possit, ut quis eorum, quæ novo fœdere tradita sunt, tantum & nôrit & persuasum sibi habeat, quantum ei ad salutem obtinendam sit satis, & tamen aut nesciat, aut non credat multa veteris fœderis, imo ne unum quidem eorum, quæ illi propria, ejusq; generis sunt, de quo nobis est sermo. Quin ausim dicere, ut quis vere Christianus audiat, ne ipsius quidem V. F. notitiam ei ullam habere necessum esse. Præterea etiamsi detur ea, quæ veteri fœdere continentur, homini Christiano necessariò cognoscenda ac credenda esse; jam tamen ponitur, illa sibi propriis iisq; satis validis fidei documentis olim stabilita fuisse, quorum indicia atq; vestigia admodum evidentia & in historiæ veracis monumentis, & in publicâ famâ, & in ipsâ re oculis etiamnum obversante restant. His omnibus accedit, ea quæ veteris fœderis sunt propria, alio modo sub novo putari fœdere, quam sub veteri putabantur, alioq; in gradu nunc, quam olim, collocari. Tunc enim temporis habebantur & haberi debebant pro veris ac solidis, quibusq; æterna ac immutabilis divini numinis voluntas ex parte contineretur; nunc vero & habentur & haberi debent pro umbris ac figuris aliarum rerum, quæq; aliquando mutari à Deo debuerint, succedentibus in illorum locum iis, quæ ævum ferre perpetuum semperq; obtinere debebant, ita ut nunc, licet argumenta illa abessent, minime tamen difficile sit fidem illis adjungere, quantumcunq; & leves & superstitiosæ videantur;

antur; imò verò liquet, conveniens, ut ita comparata essent, fuisse, siquidem obsolescere aliquando debebant: ideoq; vel sola novi fœderis promulgatio dubiis omnibus tollendis sufficit, quæ de istis in animo cujusquam oboriri possent. Denique quia dixeram, miracula sub novo fœdere edita, dum Christi disciplina etiamnum recens ac velut in cunabulis esset, in futurum sufficere potuisse, quod rationibus in medium adductis confirmavi: tu eò jam reverteris, ut dicas, illa tibi non videri sufficere iis, qui rei gestæ non adfuerint, & de historiæ fide ambigant. Sed respondeo denuò, eos, qui, quòd rei gestæ non adfuerint, de historiæ fide ambigunt, prorsus injuriâ id facere, nec nisi improbitate aut saltem langvore quodam pietatis inductos, quem Deus hac ratione detegere, &, si usus fuerit, quacunque pœna coërcere, aut vindicare vult. Fateor sanè (quod & ex illo Christi dicto, Beati qui non viderunt, *& quæ sequuntur, erui potest) illos, qui rei gestæ coram adfuerunt, suisq; ipsorum oculis omnia sunt contuiti, meliori fuisse conditione, quàm cæteri; nec eò tamen do, illis, qui rei gestæ coram non adfuerunt, nec suis ipsorum oculis omnia sunt contuiti, difficile esse fidem habere historiæ, de quâ nobis est sermo, modò ne sint malitiâ depravati, aut aliàs parum apti, qui fiant probi. Et certè, si id, quod dicis, historiæ fidem in dubium vocari posse, quia gestæ rei non interfueris, tanti foret, ut illius in hoc argumento nostro habenda esset ratio: opus fuisset, ut miracula conti-*

nenter edita fuißent, atque etiamnum perpetuò ederentur, idq́; sic, ut in cujuslibet oculos incurrerent: quod sanè, præterquam quod nec sub veteri quidem fœdere usu venit, in causâ cum fuißet olim, tum hodie foret, uti aliàs dixi, ut nec fides verè exerceri, nec humana sive probitas sive improbitas in apertum protrahi poßet. Et *hæc responsionis loco ad illa, quæ circa miracula veteris noviq́; fœderis à te disputata sunt, ut credo, suffecerint. quæ si iis, quæ primùm tibi scripsi, quæq́; primæ tuæ responsioni reposui, jungantur, & exactè trutinentur, spero te agniturum, rationes & multas & validas in promptu eße, quibus unicuique de quæstione illâ satisfiat: nec dicam tot alia adjungi poße argumenta, quibus præter miracula novi fœderis auctoritas suffulta fuit, quibus aut omnino, aut saltem magnâ ex parte destitutum fuit vetus, quæque aut parem, aut non multò minorem miraculis vim habent. Vnde fit, ut, quemadmodum, si benè memini,* Picus *(vir sublimis ingenii, ut omnes nôrunt, cujusq́; pietatem, quotquot magnis sunt ingeniis, ante oculos sibi proponere debebant) in quadam ad nepotem suum epistola ajebat, non minus stultus, quàm noxius sit eorum error, qui de religione* Christianâ *dubii hærerent.*

Quod me rogas, an in veteris fœderis literis id tibi ostendere poßim, vitam æternam eamq́; beatitatem, quæ Christianis *promißa est, populo illi obtingere debuiße: ego verò, cùm semper affirmem, promißa sub veteri fœdere facta rerum duntaxat temporariarum*

riarum hujusque vitæ fuisse, crediderim, necessariò inde concludi debere, non modò me id non posse, sed etiam pro certissimo habere, nec alium quenquam id posse demonstrare. Hinc etiam, ut tu colligis, egoque innueram, potissimùm sit, ut populus ille carnalis sit appellatus: quales enim promissiones fuerunt, talia & præcepta fuisse necesse est, quorum causâ populus ille ad Christianismum comparatus pariter carnalis nominari potuit. Non igitur vel de immortalitate animæ, vel de alterâ aliquâ vitâ ullam in universis veteris fœderis literis mentionem claram atque apertam unquam fieri credo: agnosco tamen, multa ibi reperiri loca, quæ mysticè de aliâ quadam vitâ futurâ loquantur, eamve innuant, inter quæ & ille est à Domino Iesu explicatus, Ego Deus Abraham, Deus Isaac, *& cætera. ex qua explicatione id potest colligi, (quod & ex aliis novi fœderis locis potest) quantumvis populo illi vita futura aliave præterquam hujus vitæ bona clarè atque apertè promissa nunquam fuerint: nihilominus illos, qui Deo ad exemplum Abrahæ, Isaaci, & Iacobi obtemperaverint, unà cum veris Christianis ad vitam immortaliter agendam resurrecturos.*

Ad quæstionem de æqualitate aut inæqualitate beatitudinis in alterâ illâ vitâ, vix possim nunc ita præcisè respondere, tanquam is, qui nunquam de eo multum laboravi, id me perspectum habere contentus, quotquot ad nutum Christi vitam instituerint, omnes immortales ac beatos fore. Ausim tamen di-

men dicere, magis me in tuam, quàm in illam amici tui sententiam inclinare, cùm & ratio exemplis nonnullis, ac testificationibus divinæ voluntatis de puniendis ac remunerandis hominibus suffulta, & singularia quædam loca in novi fœderis literis de præmiis alterius illius vitæ loquentia, demonstrare videantur, quamvis omnes, qui fidem Christo integrè præstiterint, vitâ sempiternâ nec unquam desiturâ munerandi sint, servandam tamen inter eos aliquam inæqualitatem præmii, aut, si ita malis, beatitatis, prout magis minusvè (ita tamen, ut insigne sit discrimen) hac in vitâ Dei Christiq; obsequio insudaverint. nec facile persvaderi mihi patiar, Paulum, exempli gratiâ, aliquem, quem Christus tanta ac tam diu ob nomen suum exantlare atque sufferre voluit, in alterâ illâ vitâ nullâ gavisurum prærogativâ præ latrone illo, qui tum demum, cùm animam jam pœnè efflaturus eßet, Christum pro Rege ac Domino suo agnovit. In Apocalypsi (quanquam liber ille sit aliàs obscurissimus) loca quædã extare videntur, quæ indicium satis manifestum præbeant alicujus inter præmia inæqualitatis: quandoquidem interdum, dum de præmiis conferendis dißeritur, certum quoddam Dei ac Christi servorum genus à reliquis distingvitur. Videatur id, quod septimo capite scriptum legitur, distinctioq; illa consideretur, quæ inter eos, qui stolis candidis amicti erant, & inter reliquos constituitur, initio facto à versiculo decimotertio usq; ad extremũ. Videatur deinde & illud,

illud, quod capite XIV ver. 3, 4, & 5 scriptum est: item legatur adhuc attento animo cap. vigesimum, & videbitur in eo, quod aliis prius, aliis posterius tribuendum sit præmium, discrimen poni inter Christi martyres & qui bestiæ repugnaverint, interq; reliquos, qui salutis æternæ compotes fient, quamvis vitam testimonio religionis non impenderint, nec illo tempore in vivis fuerint, quo bestia rerum est potita. Quomodocunque enim prima illa resurrectio accipiatur (quam, si verum fateri debeo, non ita præcise, ut verba sonant, intelligendam censeo) negari tamen distinctio non potest, quæ inæqualitatem præmii non obscurè indicat. Quid de eo dicemus, quod Christus apostolis peculiariter promisit Matth. XIX. vers. 28. & Lucæ XXII. ver. 30? quid de eo, quod scriptum est Luc. XIX. ver. 17, & 18, ubi clarè patet, majus persolvi præmium ei, cujus opera majori fuerat usui, quamvis modus ac ratio, quâ id perfectum est, à Domino tota manâsset. Consideratione dignum est etiam id, quod II ad Cor. IX ver. 6. scriptum est, si cum eo, quod est ad Gal. VI ver. 9. & 10. & Lucæ XVI ver. 9. conjungatur. Nec desunt alia, ut opinor, loca, unde præmiorum in alterâ vitâ inæqualitas deduci potest: nam in hac quidem vitâ omnes eam agnoscunt. Et certè si de pœnarum inæqualitate nullum potest esse dubium ob id, quod scriptū est Luc. XII ver. 47, & 48. nō video, quamobrem de illâ præmiorum inæqualitate dubitandum sit, aut saltem cur mira cuipiam videri debeat, sive

in hac, sive in alterâ illâ vitâ. Rationes à Petro Martyre allatæ me fugiunt: sed fortassis non erunt refutatu admodum difficiles. Multi magnum in illâ parabolâ Matth: XX robur ponunt: ego verò non puto aliud inde quicquam elici poße præter paritatem in re ipsâ, inq; præcipuo præmii illius secundùm promissionem momento, quandoquidem æterna vita perinde omnibus est promißa; si modo de vitæ æternæ præmio illic est sermo. Quanquam enim id antehac credidi ac nescio ubi aßerui; jam ab aliquo tamen tempore, quum aliâ quadam de causâ in illâ parabolâ opera mihi singulatim ac sedulò ponenda eßet, cœpi id in dubium revocare, atque etiamnum aqua mihi hæret.

Videre potuisti, vir illustris, quanta cum libertate semper responderim, & de iis, quæcunque ad me scripsisti, sermonem tecum contulerim: atque ita vellem, ut & tu mecum ageres, mißo illo civilitatis apparatu, quo & in exponenda mihi sententia tua, & in proponendis dubiis uteris. Credas mihi velim, meæ me tenuitatis probè mihi conscium, idq; satis habere perspectum, me nec ad disputandum cum hominibus tuæ sortis, nec ad tibi de quæstionibus tàm sublimibus satisfaciendum, aptum eße. Quinimò novi aut tenendum mihi silentium, aut saltem veniam à te petendam, quod ita liberè tibi respondeam tecumq; sermonem conferam, tantum abest, ut, quod tu nimiâ cum modestiâ facis, venia tibi exoranda sit objectionum quæstionumq;, quas mihi proponis,

ponis, quibus multum sanè honoris mihi habes, meq́; ætatem tibi devincis. Faxit Deus, ut quod uterque tempus in hæc talia impendimus, non frustra sit collocatum. Equidem nihil dubito, aliquem inde fructum nominatim ad te ipsum redundaturum. si, ut eandem gratiam atque favorem, quem mihi exhibes, porrò cumules, prout innui ab initio, animum ad ea, de quibus inter nos est sermo, seriò advertere diligenterq́; quæ tibi scripsi, considerare dignaberis, devorans pro tua benignitate hanc qualemcunque molestiam, quam, dum id agis, ex meâ in scribendo imperitiâ capere possis: maximè verò si ita composueris animum, ut omnem moveas lapidem, quantum quidem in te est, quo officii tui munus impleas, &, si possit fieri, ad beatitudinem atque immortalitatem pervenias. quæ sola animi tui destinatio omnem tam in agendo, quam in credendo difficultatem, quæcunque oboriri tibi possit, multò magis quàm cætera omnia, facilem ac planam reddere potest. Adhuc, uti spero, ei rei tempus est; sed noli diutiùs illam procrastinare, tuamq́; ipsius sortem tandem miserare, quod Deus tibi fortunet. A me quidem omnia summa in te studia officiaq́; exspecta. Vale a. d. IV. *Eid. Iunii, anno* CIↃIↃLXXXII.

Si ipsemet huc te non contuleris, velim ut per hunc tabellarium librum meum de baptismo mihi remittas. Habebis unà cum his literis alias à Theobaldo, qui primam inter me ac Puccium disputationem de mortalitate aut immortalitate primi homi-

nis ante lapsum suâ tibi manu descriptam mittit. Si arriserit argumentum, & videre tibi libuerit secundam disputationem longè fusiorem, poterit & illa deinde tibi mitti. Agnosces in hoc primo meo scripto impolitiam fortassis aliquantò majorem, quam in ullo meorum alio: hanc ergo condones partim angustiæ temporis, quâ circumscribebar, partim quod tunc temporis ferè primùm ad Latinè scribendum animum applicabam.

Epistola IV.

Idem eidem.

Initium desideratur.

in medio vitæ cursu, anno ætatis XXXVII eo ipso tempore, cum amicorum precibus tandem permotus constituißet atq; etiam cæpißet, saltem inter ipsos, nõnulla in apertum proferre, breviter, cùm fructum aliquem tantorum tamq; laboriosorum in theologiâ studiorum videre debuißet, quemfructum alii postea ac fere statim ab illius morte viderunt, videntq; etiam nonnulli, qui longe plures illo annos habebant.

Sed ut de illo quoq; nonnihil dicam, quod de rebus adiaphoris scribis: mea tibi definitio mira videri non potest, si finem credendi, qui non alius est, quam actio ipsa, animo consideraveris. Id sane verum est, non poße te unquam argumenti hujus perfectam aßequi cognitionem, nisi caput de Iustificatione, de qua aliquando fortassis, si Deus voluerit, dißeremus, prius dextrè intellexeris. Quantum ad illud, quod ais, positâ quoq; definitione illâ meâ, non videre

videre te, qui possint pro rebus haberi adiaphoris illæ, de quibus mihi scripseris, quæ mirifice inter nostros innoventur, ac nominatim notio illa Dei, sitne trinus ille magis quàm non trinus, quandoquidem (inquis) inter cetera religionis præcepta & hoc est, ut Deus cognoscatur, celebretur, gloriaq; cumuletur, utq;, quod illi convenit, tribuatur, quæ quomodo fieri, nisi illa, quam diximus, notio habeatur, possint, non videas: quantum (inquam) ad totum illud attinet, mihi ita videtur, optimè posse credi, Deum esse creatorem, conservatorem, largitorem beneficum, dominum ac salutis nostræ auctorem, ut summatim dicam, omne id, quod requiri potest, quo ei confidamus, eum revereamur, precibus, quantum ac prout convenit, imploremus, denique omnibus rebus præponamus, in quo, meo judicio, peculiaris illius cognitio, celebratio atque adoratio ab ipso præcepta præter reliquum mandatis illius præstitum obsequium consistit: mihi, inquam, videtur, ea, quæ commemoravimus, optimè credi posse, utut nesciat quis, magisne Deus sit trinus, quam non trinus, cum hæc notio ad res longè ab iis, de quibus modo sermo nobis fuit, diversas, hoc est, non ad aliquid, quod ad nos refertur, sed ad substantiæ sive essentiæ illius cognitionem pertineat, de qua non aliud nobis scire opus est, quam quod, ut eâ, qua dictum est, ratione erga illum nos geramus, requiritur, qualia sunt, ipsum esse unum, immortalem, æternum, & id genus alia, quæ pariter illi, qui trinum eum faciunt in personis,

quam

quam qui non faciunt, persuasa sibi habent. Nec verò oculos hîc ad omnia consectaria, quæ verosimiliter ex hac illave opinione deduci possent, intentos habere oporter, eò quod pauci sunt, qui consectaria illa deducunt, aut etiam animadvertunt. alioquin vix quicquam inter ea, quæ in re religionis seu credenda seu non credenda veniunt, quod indifferens sit, reperiretur: adeo omnia inter se apta, unumq; ex altero nexum hæret.

Consilium tuum de modo scribendi, quo hoc argumentum, de quo inter nos potissimum disputatur, illustrem (si modo Deus, ut id prout vellem præstare possim, concesserit) mihi arridet: eo excepto, quod non intelligam, cur suadeas, ut rhetorum artem, moremq; concionandi in ejusmodi rebus suspendam nec enim mihi videor in ceteris meis scriptis ab eâ disputandi orbitâ deflexisse, quam tenere solent, qui cupiunt, ut eorum scripta lubenter ab iis quoq; legantur, qui dialectices præsidiis non nisi à naturâ ipsâ sunt instructi, inter quos & me numeres licet. Nam ut rationes syllogismorum formulis constringantur, nisi postea dilatentur, atq; eo explicentur modo, ut quilibet eas capiat, eo præsertim in argumento, quale futurum est hoc, quod ut probè ac perspicuè ab unoquoq; hoc tempore intelligatur, necesse est; non video, quam laudem id mereatur. Quin & experientiâ magistrâ cognovi, libros atq; disputationes syllogismis perpetuis horrentes populi punctum non tulisse, & non nisi à paucissimis lectos esse.

Summa

Summâ, modus diſputandi ut paulò ſit popularior oportet, mixto atq; temperato dialectices rhetoricæq; artificio, prout locus atq; occaſio tulerit. Atq; hæc, prout mea fert opinio, affirmo, nec interea ignoro, mihi, ut id præſtem, tantum virium non eſſe, fateorq; conſilium tuum, ſi ſane intelligatur, nequaquam aſpernandum eſſe, meq; eo in tempore uſurum recipio.

Cujusnam illa ſint verba, à Beza pagina LXXIX & LXXX citata, me ſugit. Interea dixerim, verum in iis falſo remiſtum contineri, idq́ ab ipſo fortaſſis auctore non bene intellectum, quod ſi recte accipiatur, adjumento eſſe poterit, ad perveſtigandum tanto acutius, quid ſibi Paulus in illo nono ad Romanos capite voluerit. Id vero illud eſt, Paulum in totâ illâ diſſertatione à deſtinatione ſervandi hos illosve damnandi rationem fidei, quam Chriſto habeant aut negent, nequaquam excludere voluiſſe. Vt autem tanto melius, quid velim dicere, intelligas, mitto tibi id, quod illo ſuper capite ac parte aliqua undecimi ejusdem epiſtolæ jam ante annos quinque vernaculâ lingvâ, amico quodam rogante, ſuccincte ſatis ac in modum paraphraſeos literis mandavi: quanquam id quidem contra aut præter ordinem diſputationi noſtræ à me præfinitum; tu vero quid de eo tibi videatur, fac me poſtea quæſo certiorem.

Mirum mihi accidit, quod argumenta te mea contra vulgarem opinionem circa VII ad Romanos caput

caput non capere ſcribis. Vix poteſt aliter quin id ſtylo, quo animi mei ſenſa effero, ſit imputandum, qui & aliis, ſcio, obſcuritate laborare videtur, cui tamen fruſtra lumen adhibere ſtudeo. Quanquam credere juvat, novitati rerum id ex parte acceptum ferendum: cujus rei ſpecimina manifeſta & in meis & in aliorum verbis de rebus novis non ſemel vidi atq; comperi. quippe quæ licet, ut poſtea apparuit, ita clara atq; perſpicua eſſent, ut nihil ſupra, tamen ne ab iis quidem, qui acumine aliquo præditi erant, ſatis intelligebantur. Si dignaberis opuſculum illud meum relegere, aut ſi unquam id relegeris, pro certo habeo, dilucide omnia te, quæ illic ſcripta extant, percepturum. Et quoniam inquis, videri me tibi convellere ac ſubvertere peccatum originis: ubi tu mihi, quid tandem illud ſit peccatum, dixeris, tum quoq;, num id convellam, nec ne, reſpondere tibi potero. Non credo, aliquam ſive rem ſive materiem eſſe, de qua minus inter ſcriptores conveniat, quæq; magis eos intricet, quam iſta, illos præſertim, quos eccleſia Romana approbat, aut ſaltem hæreſeos non arceſſit. Auctor epiſtolæ, ad quam reſpondeo, eſt Iohannes Niemoievius, homo procul dubio, ut ipſemet judicas, dignus, cujus conſuetudo magni fiat, quemq; ipſe vehementer & amo & æſtimo & revereor, quanquam in non paucis opinionibus meis, quarum ad ipſum notitia pervenit, mirum in modum mihi ſit adverſatus atq; etiamnum adverſetur. Verumenimvero de die in diem miteſcit, ac paulatim animadvertit, non

eſſe

esse me tam atrum, quàm à nonnullis depingor: quin & in hac ipsâ disputatione, quantum ad præcipuum ejus caput, hoc est, an Paulus eo in loco de seipso tanquam regenerato loquatur necne, dici potest, eum manus jam dedisse, ut qui inter alia confessus sit, mea sibi responsione oculos apertos, ita ut longe melius, quàm prius, quod sit hominis Christiani officium, cognoscat.

Non puto me dixisse, mortis me desiderio teneri, sed hoc tantum, magni me id beneficii loco reputaturum, si Deo, ut pro divinâ ipsius veritate mortem oppeterem, videretur, meq; hac in parte non modo tot aliorum sibi adamatorum, sed & unici sibiq; charissimi filii dominiq; mei similem redderet. Nec possum dissimulare, mirum id in te sæpenumero mihi visum, quod aliâ te esse mente significes, teq; ne martyrio Christi vitam impendere cogaris, optare affirmes. Quid ita vero? utne tantillum quod ad vivendum ætatis tibi restat, reliquæ addas? quanti quæso sunt istæ aliquot annorum decades, quas exigere in hac vitâ possis amplius, si naturæ arbitrio mors tua relinquatur? imo quid forent vel secula & annorum chiliades, si fine nihilominus aliquo concluderentur? Revoca tibi in memoriam verba illa aureis exarari digna literis, quæ vir verâ Dei cognitione atq; omni alterius post hanc vitæ spe firmâ destitutus proferre noverat, Sed mihi ne diuturnum quidem quicquam videtur, in quo est aliquid extremum. cum enim id advenit, tunc illud

illud, quod præteriit, effluxit: tantum manet, quod virtute & recte factis sis consecutus. *Sed illud fortassis vis tibi dicere, ut ne sustineas atq; sentias tormenta afflictationesq; illas. At quo loco id omne habendum est, ubi Deus vires ad id patienter ac cupidè ex ipsius amore ferendum suggerit, nisi pro futuræ immortalitatis ac beatitudinis arrhâ certissimâ Christiano homini in antecessum datâ? Nullo igitur modo, nî fallor, nobis, qui Christianũmum profitemur, dicendum est, optare nos inter martyres Christi non censeri, maxime si res nobis sit cum hominibus parum religiosis, quiq; ex ejusmodi sermonum exemplo occasionem ac veluti ansam arripere possint obstinandi animum in istâ suâ tàm frigidâ religione, credendiq; ne nos quidem admodum illius studio fervere. Credo, te mentem meam satis percipere; itaq; plura illi declarandæ verba non insumam. Id tantum te rogo, ut libertatem hanc in loquendo meam excusatam habeas, quandoquidem, ut ita tecum agam, officii mei esse duco.*

Quod perscriptum est ad te, literas tuas Cracoviæ per aliorum volare manus, id, quod quidem sciam, apertum est mendacium, nec minus maligne excogitatum, quàm alia multa ex eadem disciplinâ profecta. Id quidem ego pro certo duco, nunquam fore, ut quieto tibi esse liceat, antequam te ab istis abrumpas, & susque deq; habens, quid homo tibi facere possit, in solo Deo, ejusq; providentiâ, recte agendo, acquiescas. Iesuitarum Cracoviæ jam satis

est superq;

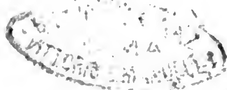
eſt ſuperque: & quantum audio, ſedem hîc ſtabilem collocabunt. Nihil ipſe contra Patrem illum Liliam ſcripſi, ſed tantum nomine omnium noſtrorum animadverſiones contra theſes illas ex collegio Poſnanienſium Ieſuitarum profectas contexui. Novi ſanè, Liliam nōdum mihi niſi de nomine notum, animadverſiones illas vidiße, & verba quædam emiſiße, ex quibus colligendum videbatur, ipſum reſponſionem ad eas cogitare non quidem ſeparatim, ſed junctim cum aliis illo de argumento in publicum emittendis, & quaſi aliud agendo. In iis tamen, quæ adhuc ſcripſit ac publicavit, reſponſionem illam non vidi: quanquam, ut verum fatear, nec omnia illius legi.

Placet mihi, quod in eo me conſilio, quod jam cœperam, confirmes, ut ne me irretiam atq; implicem alicubi ſine magnâ neceſſitate, additâ præſertim ſpe illâ, Deum fortaſſis id nobis daturum, ut vitæ aliquod tempus unà exigere liceat. O ſi unquam is mihi dies illuceſceret, quàm me in hoc orbe felicem putarem! quàm mihi copioſum ac deſideratum voluntarii mei exilii fructum colligere viderer! Ego me jam ad alterum duorum iſtorum locorum, quæ tu putaveras, & eum quidem, quem tu minus tutum judicaveras, contuli, quod ob multas me cauſas quàm poßem minime hinc longinquum abire oporteret: quamvis, niſi valde fallor, periculum neq; fuerit neq; ſit, in quocunq; tandem loco, admodum grave, multoq; levius fuißet atq; etiamnum eßet, ſi meo conſilio atq; modo res adminiſtrata fuißet.

Dolet

Dolet mihi, quod intellexerim Viennâ Cracoviam perſcriptum, illic ſpargi, me, quod librum quendam contra magiſtratum ſcripſiſſem, è Polonia aufugiſſe, quamvis id jam prævidiſſem. Ideoque ut remedium aliquod adhiberem ei malo, quod rumor ejusmodi rebus meis in Italiâ infligere poſſet, jam conſtitueram ad magnum Ducem principem meum, quo me purgarem, magnamq; ducem, ut cauſam meam apud maritum commendaret, literas exarare, prout poſtea feci, idq; præſidio mihi alicui auxilioq; futurum ſpero. Sed fiat, quod divino numini viſum fuerit. Credo me ultra ea, quæ diſputanda fuerunt, ad literas tuas, quantum opus eſſet reſpondiſſe: utinam ne modo tædium tibi inconditis meis ſermonibus creaſſem, ac præſertim illâ quoq; manu meâ, quam vix ipſemet interdum legendo ſatis aſſequor. Veneror Deum atq; oro, ut quemadmodum id tibi gratificatus eſt, ut jubilæum ætatis tuæ attingeres, ita etiam tibi concedat, ut in rerum longe preciosiorum majorisq; momenti poſſeſſionem redire poſſis, qua temet ipſe exuiſti, mihiq; id largiatur, ut in iis cuſtodis tibi alicujus vicem præſtare poſſim, ſi modo eo ſit opus, egoq; tali ſim aptus muneri. Vale, meq; tui amantiſſimum amore mutuo proſequere. a. d. VI eid. Martii. anno

CIƆIƆLXXXIII.

LECTORI.

Menda pauca, quæ operarum incuriâ fortè irrepſerunt, hîc annotamus: omnia enim congerere per temporis anguſtiam non licuit. Tuum erit, Lector, hanc nobis operam commodare, ut cætera quoque, ſicubi deprehenderis, benignè emendes.

Pag. 28. v. 4. pro *promiſſa* lege *præcepta*.
42. v. 18. pro *ſatcrũ* *ſacrũ*.
v. 20. pro *u* *ut*.
46. v. 19. pro *nec* *et*.